

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

29 APRIL 1970

55e JAARGANG

No. 2744-2745

Multinationaal

De overtreffende trap van internationaal is multinationaal. De eerste wekt vertederende reminiscenties aan de Uiver en Plesman, de tweede is de term van de hedendaagse jet set. Een zichzelf respecterend bedrijf met minstens twee winkels in het buitenland, dat zich vroeger trots als „internationaal” wist te afficheren, noemt zich tegenwoordig al gauw „multinationaal”. Dat wekt associaties op met „veel”, „rijk” en „machtig”. Het is vooral dat machts-element, dat een grote rol speelt in verhandelingen over de multinationale onderneming, en waarvoor al spoedig de publieke opinie warm loopt, geïntrigeerd als zij wordt door de sfeer van geheimzinnigheid rond het begrip „macht”.

Schrijf over macht en iedereen wordt machtig benieuwd, zal daarom J.-J. Servan-Schreiber hebben gedacht, toen hij zich aan het schrijven zette van *De Amerikaanse uitdaging*. Met cijfermateriaal, dat niet op alle punten het predikaat „zorgvuldig geselecteerd” verdient, wist hij een klemmend betoog op te bouwen. Daaruit moest de lezer blijken dat Amerikaanse bedrijven en Amerikaans kapitaal op kousevoeten de Europese markten langzaam maar zeker veroverden, en weldra het Europese erfgoed geheel in hun krachtige greep zouden hebben, tenzij... wij tegenover de macht van Uncle Sam een eensgezind Europees samsam zouden weten te plaatsen. Niet exact het „l'Europe des patries” van De Gaulle, maar toch wel een soort Europa dat aansloeg bij al diegenen die nooit bepaald atlantisch hadden gedacht en het betoog van JJSS maar al te gretig omhelsden als een bevestiging van hun tot dusver vrij vage, doch sombere vermoedens over Amerikaanse zakenmethodes, fusietechnieken en overname-ondernemingen.

Maar ook zonder JJSS en Amerikaanse uitdaging blijft er het intrigerende probleem van de macht van de grote onderneming. Zeker in Nederland, waar voor zo'n klein land een uitzonderlijk hoge concentratie van grote concerns haar hoofdzetels heeft. Dat zijn dan in de meeste gevallen multinationale ondernemingen, multinationaal naar afzet én naar vestigingsplaatsen.

De cumulatie van vrije dagen in de periode 30 april-7 mei a.s. levert dermate technische problemen op, dat het redactie en drukkerij helaas niet mogelijk is eerder dan op 13 mei a.s. het volgende nummer van ESB uit te brengen. Hopelijk vindt de lezer voor dit wegvallen van één weekeditie van ESB enige compensatie in het feit, dat de nu voor hem liggende ESB-aflevering meer tekstpagina's bevat dan gewoonlijk. Met name is er extra veel boekennieuws opgenomen.

Wat moet een land met multinationale ondernemingen? *Grote machten in een klein land* was enige jaren geleden de titel van een boek, waaruit moest blijken dat die grote machten het in dat kleine land helemaal voor het zeggen hadden, vooral achter de schermen. Dergelijke geluiden zijn vaker te horen. Zij zijn niet voor de volle 100% waar, zij zijn echter nog minder pertinent onwaar.

Voor heel grote concerns zal de vraag „Wat moet een land met ons?” veel minder interessant zijn dan het probleem „Wat moeten wij met dat land?”. Die grote multinationale onderneming zal zich in haar vestigingsbeleid — in mindere mate — afzetpolitiek laten leiden door overwegingen betreffende de economische wetgeving en het economische klimaat, de kwaliteit van arbeid en arbeidsmarkt, de sociaal-economische constellatie, enz. van de kandidaat-landen. Zij verkeert daarbij soms zelfs in een situatie, dat zij voor de economie van dat land een zó beslissende rol kan spelen, dat zij eisen kan stellen aan of zelfs veranderingen kan afdwingen in de sociaal-economische ordening van het land in kwestie.

De multinationale onderneming biedt al met al discussiestof te over¹.

dR

¹ Dat zal men hopelijk gewaar worden tijdens de a.s. Nederlandse Economistendag, thema: de multinationale onderneming. Deze zal plaatsvinden op vrijdag 22 mei 1970 in de — dan juist drie dagen tevoren officieel geopende — Nederlandse Economische Hogeschool, Burg. Oudlaan 50, Rotterdam. Deze Economistendag wordt, in samenwerking met enige zusterverenigingen, georganiseerd door de Vereniging van Afgestudeerden der Nederlandse Economische Hogeschool.

inhoud

Multinationaal	429
Korthheidshalve	430
Prof. Dr. W. Albeda:	
Commissies of actiecomités?	431
Mr. Dr. A. A. van Rhijn:	
De werknemerscommissaris: het Westduitse voorbeeld	432
J.-Varkevisser:	
Uitgangspunten toekomstige pensioenvoorziening	436
C. P. A. Bakker:	
Nogmaals: belastingvoordelen van verzekering	439
Geld- en kapitaalmarkt	440
Ingezonden	442
Mededelingen	444
Boekenbijlage	445

redactie

commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit

redacteur-secretaris: P. A. de Ruiter

adjunct redacteur-secretaris:
J. van der Burg

Economisch-Statistische Berichten

Uitgave van de Stichting Het Nederlands
Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016;
kopij voor de redactie:
postbus 4224. Telefoon:
(010) 14 55 11, toestel 3701. Bij
adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar,
studenten f. 31,20, franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Prijzen van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen
kunnen ingaan op elke gewenste datum,
maar slechts worden beëindigd per
ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope
NV, Rotterdam; Banque de Commerce,
Koninklijk plein 6, Brussel,
postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij
H.A.M. Roelants, Lange Haven 141,
Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Korthheidshalve

De minister van Economische Zaken heeft de Tweede Kamer op 20 april jl. een brief gestuurd over de prijsontwikkeling in het eerste kwartaal 1970. Daaruit blijkt dat het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie in het eerste kwartaal is gestegen met 2,3%. Dat is belangrijk minder dan in die turbulente eerste drie maanden van 1969 (de BTW-psychose). Niettemin is die 2,3% in het licht van de voor 1970 als geheel voorziene 4% stijging van de prijsindex van de gezinsconsumptie toch aan de vrij forse kant. De nu dan eindelijk verschenen complete versie van het Centraal Economisch Plan 1970 raamt het effect voor deze index van de op 1 juli a.s. van kracht wordende huurverhoging op 0,4%. De ruimte voor prijsstijgingen uit anderen hoofde wordt daarmee dus gereduceerd tot 1,4%, wil de voorziene 4% althans niet overschreden worden. Voor nog negen maanden 1970 is 1,4% niet zó veel. De minister zegt dan ook terecht dat „de factoren, die een opwaartse druk op het prijspeil uitoefenen, nog krachtig zijn”. Hij voegt daaraan toe: „Het voeren van een stringent prijsbeleid blijft dan ook voorshands noodzakelijk”. De vraag is alleen: hoe stringent is stringent? Daarover wordt zeer uiteenlopend gedacht. (dR)

Het complete CEP 1970 verscheen vrijwel tegelijkertijd met het verslag van de Nederlandsche Bank over 1969. Opvallend detail in het gedeelte van het Verslag van de President, dat aan de ontwikkeling in het buitenland is gewijd, is de pluim die op de hoed van de Engelse (monetaire) autoriteiten wordt gestoken. Gesproken wordt zelfs van een voortreffelijke „policy-mix” van monetair en budgettair beleid in het Verenigd Koninkrijk. Daaraan zou het te danken zijn, dat een tekort op de betalingsbalans van rond \$ 1 mrd. in 1968 omsloeg in een overschot van dezelfde orde van grootte in 1969. En kennelijk voor al degenen die daaraan nog altijd twijfelen, zegt de heer Zijlstra: „Het gebeurde in Engeland kan als aanschouwelijk onderwijs met betrekking tot de effectiviteit van een restrictieve monetaire politiek worden gezien. Het hardnekkigste ongelooft ten aanzien van deze effectiviteit moet hier welhaast voor de feiten wijken” (blz. 12). Maar hij verzuimt niet (op dezelfde bladzijde) nog eens duidelijk te maken dat voor het welslagen van een restrictieve monetaire politiek ook een goed afgewogen budgettair beleid voorwaarde is. En op blz. 28 zegt hij dat „de overheid in 1970 neutraal zal moeten financieren”. Wenken voor de Kneuterdijk? (dR)

Veel aandacht in het Bankverslag krijgt uiteraard ook onze eigen externe positie. Deze toonde ten opzichte van 1968 een „markante verbetering”. De som van het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans en de voorraadvorming steeg van 2% van het nationale inkomen in 1968 tot 3,3% in 1969. Dit gunstige resultaat moet echter geheel aan de voorraadvorming worden toegeschreven. Aangezien de voorraadvorming evenwel een vrij onzekere en fluctuerende sluitpost is in de berekening van de verschillende bestedingscategoriën, mag aan dit gunstige resultaat geen al te grote waarde worden toegekend, aldus de heer Zijlstra. De betalingsbalans zelf bood als geheel een zelfde algemeen beeld als in voorafgaande jaren. De lopende rekening was vrijwel in evenwicht. Opnieuw wordt de vinger gelegd op de achteruitgang van de reisverkeersbalans (zie ook *ESB* van 8 april, blz. 365). Die achteruitgang is aanzienlijk: in 1968 werd de goederenimport voor 10,5% gedekt door het overschot in het onzichtbare verkeer; in 1969 bedroeg dit percentage nog maar 9,1%. Het zgn. normatieve dekkingspercentage van de export is dientengevolge met anderhalve punt gestegen. Dat wil zeggen dat het percentage, waarmee de goederenimport door de goederenexport zou moeten zijn gedekt om een overschot op de lopende rekening te realiseren gelijk aan 1% van het nationale inkomen, in 1969 gestegen zou moeten zijn van 92 tot 93,5. Al heeft de goederenexport een op zichzelf aanzienlijke expansie te zien gegeven, namelijk een volumestijging van liefst 17%, de invoer stond ook onder invloed van de grote stijging van de wereldhandel (+ 15%, volume). Het werkelijke dekkingspercentage steeg hierdoor nauwelijks, namelijk tot 90,5%. Dat blijft dus achterlopen bij deze „Zijlstra-norm”. Hij moet er langzamerhand wel aan gewend zijn. (dR)

Commissies of actiecomités?

Dat democratie vaak tijdrovend is leidt dezer dagen bij velen tot wrevel. Er gaat zoveel tijd verloren tussen het signaleren van de noodzaak van maatregelen en het realiseren van die maatregelen. Een goed voorbeeld is de gang van zaken m.b.t. de ondernemingsstructuur. In de Regeringsverklaring waarmee het kabinet-De Quay in mei 1959 zijn intrede deed was een passage opgenomen, die een onderzoek naar de wenselijkheid van een herziening van het ondernemingsrecht in het vooruitzicht stelde. De Commissie-Verdam werd door de Minister van Justitie geïnstalleerd op 8 april 1960. Het rapport van deze commissie werd op 26 november 1964 aangeboden aan de Minister. Het betrof hier een gecompliceerde materie, die brede studie en tijdrovend beraad vergde.

Daarvoor ook de SER, die het rapport om advies toegezonden kreeg op 16 februari 1965. De Raad bracht reeds in mei 1966 een advies uit over de jaarrekeningen van ondernemingen en precies een jaar later over het enquêterecht. Een advies inzake de uitbreiding van de bevoegdheden van ondernemingsraden werd uitgebracht op 22 november 1968, terwijl in oktober 1969 een advies over de samenstelling en bevoegdheden van de raad van commissarissen het licht zag.

Inmiddels was in mei 1968 een wets-

ontwerp inzake de jaarrekeningen van ondernemingen ingediend. Een nieuwe ontwerp-wet ondernemingsraden volgde op 6 oktober 1969, terwijl een wettelijke regeling van de samenstelling en bevoegdheden van de raad van commissarissen thans spoedig tegemoet kan worden gezien. Dit betekent, dat tussen de Regeringsverklaring van 1959 en de uiteindelijke wettelijke maatregelen in totaal 11 à 12 jaar zullen blijken te liggen.

Omdat het hier toch om democratisering gaat, dringt zich een vergelijking op met de universitaire bestuursvorming. Eind april 1969 bracht onlusten aan de Tilburgse Hogeschool; een maand later volgde de bezetting van het Maagdenhuis in Amsterdam. Daarmede stond de bestuursvorming der universiteiten op de agenda. Op 27 juni 1969 verscheen de Nota bestuursvorming van de universiteiten en hogescholen (de Nota-Veringa), terwijl reeds op 17 februari 1970 het voorontwerp van een wet universitaire bestuursvorming 1970 werd gepubliceerd. Op een wetsontwerp wordt thans nog (ongeduldig) gewacht. Tussen het aan de orde stellen van de noodzaak der bestuursvorming en de wettelijke maatregel zal op zijn hoogst twee jaar liggen.

Het lijkt niet zo moeilijk een les te trekken. Het rustige afwachten van de arbeid van commissies (begeleid door het via de pers bewerken van de publieke opinie) kan in ongeveer twaalf jaar tot veranderingen in de ondernemingsstructuur leiden. Het forceren van een conflict aan enkele universitaire instellingen levert reeds binnen twee jaar resultaat op. Mag men stellen, dat de wetgever alleen maar snel

kan werken als ergens chaos dreigt te ontstaan, en dat H.H. maatschappijvernieuwers hiermee maar rekening moeten houden?

Dit zou een gevaarlijke conclusie zijn. Niet slechts voor het „Establishment”, maar ook voor die maatschappijvernieuwers. Ook op dit punt is het voorbeeld der universitaire bestuursvorming leerzaam. Weliswaar verhaasten het conflict en de dreiging van de chaos de meningsvorming zozeer, dat de wetgever sneller kan werken, maar het is niet zeker, dat deze snellere arbeid nu juist die wettelijke herziening brengt, die de activisten wensen. Het enthousiasme over het voorontwerp-Veringa is in die kringen betrekkelijk gering. Men kan door acties — mag men stellen — wél snel een proces van meningsvorming op gang brengen, maar loopt het risico, dat dit proces niet dát resultaat oplevert, dat men ermee bedoelde. Dit laatste risico is uiteraard groter naarmate de „nuisance-value” van de acties voor het publiek groter is. Bij de universiteiten was die, voor het grote publiek, betrekkelijk gering. Bij de ondernemingen ligt dat anders. Toch nog maar even afwachten dus (en eens nadenken over de efficiency van ons systeem van adviseren en regeren).

De werknemerscommissaris: het Westduitse voorbeeld

MR. DR. A. A. VAN RHIJN

Minister Polak heeft medegedeeld dat hij nog in dit parlementaire jaar het wetsontwerp tot wijziging van de structuur van de onderneming zal indienen. In West-Duitsland is men reeds bijna 20 jaar geleden daartoe overgegaan. De schrijver geeft aan de hand van een rapport van een Duitse staatscommissie informatie over de resultaten. Hij heeft als secretaris-generaal en als staatssecretaris van Sociale Zaken veel bemoeienis met het probleem der medezeggenschap gehad en er het vorige jaar een boekje over gepubliceerd: „Arbeider of medewerker?, nieuwe gedachten over de medezeggenschap in het bedrijfsleven.” (Van Gorcum, Assen).

In ons land

Het probleem van de structurele verandering van de onderneming wordt in ons land met Nederlandse bedachtzaamheid behandeld. Reeds ruim twintig jaar geleden, in 1948, verzocht de toenmalige Minister van Justitie de Stichting van de Arbeid over dit onderwerp advies uit te brengen. Ontelbaar zijn daarna de vergaderingen, discussies en geschriften die aan het vraagstuk zijn gewijd. Mijlpalen vormen daarbij het rapport van de Commissie-Verdam van 1965 en dat van de SER van 1969.

Het woord is al enige tijd aan de Minister van Justitie om een wetsvoorstel in te dienen. Vanuit de Staten-Generaal is reeds aangedrongen op spoed om nog in deze parlementaire periode tot de behandeling van een wetsontwerp te kunnen komen. Na 22 jaar wordt het zeker tijd. Vooral nu door de talrijke concentraties en fusies de noodzakelijkheid van meer inspraak der werknemers zo duidelijk aan het licht treedt. De bekende uitspraak aan werknemerszijde om te bedenken, dat werknemers geen „baaltjes meel” zijn, krijgt weer actualiteit.

In West-Duitsland

Bij de wijziging van de structuur der onderneming is de belangrijkste vraag hoe de Raad van Commissarissen (RvC) van een NV moet worden samengesteld. In West-Duitsland zijn op dit terrein reeds bijna 20 jaar geleden

verstrekkende maatregelen genomen. Voor de „Montanindustrie” (ijzer, staal en mijnen) geldt het Mitbestimmungsgesetz van 1951. Krachtens deze wet wordt bij een RvC van tien personen de helft van het aantal plaatsen aan de werknemers toegekend en de helft aan de aandeelhouders. Als elfde lid fungeert een „neutrale” voorzitter (gekwalificeerde medezeggenschap).

Voor andere bedrijfstakken dan de Montanindustrie geldt het Betriebsverfassungsgesetz van 1952. Deze wet gaat minder ver. Hier ontvangt de werknemersgroep niet de helft van het aantal zetels in de RvC, maar in het algemeen slechts 1/3 deel (eenvoudige medezeggenschap).

Evenals in Duitsland is ook in ons land de kern van het probleem van de structurele wijziging van de NV hoeveel vertrouwensmannen van werknemerszijde in de RvC moeten worden opgenomen. Daarom is het merkwaardig dat de Duitse resultaten in ons land nog zo weinig invloed hebben gehad. De Commissie-Verdam heeft die resultaten vrijwel geheel verwaarloosd. Toch is ervaring nog altijd de beste leermeester. Het Duitse voorbeeld is voor ons land bovendien van belang omdat de Nederlandse en de Duitse vakbeweging zich ten opzichte van de werkgevers ongeveer op dezelfde wijze opstellen. In de Angelsaksische landen wenst de vakbeweging geen enkele verantwoordelijkheid te aanvaarden voor het beleid van de onderneming. Geheel anders de Nederlandse en de Duitse vakbeweging, die in de leiding der onderneming een geïnstitutionaliseerde invloed verlangen.

Commissie-Biedenkopf

Tot nu toe hebben individuele Duitse onderzoekers als Voigt, Weddigen en Blume belangrijke studies aan de Duitse medezeggenschap gewijd. Maar thans is in Duitsland een publikatie verschenen, die veel meer biedt. Ik bedoel het rapport van de staatscommissie-Biedenkopf¹. De commissie werd in 1968 ingesteld „Zur Auswertung der bisherigen Erfahrungen mit der Mitbestimmung als Grundlage weiterer Überlegungen auf diesem Gebiet“ (blz. 8-9). Terwijl de Commissie-Verdam grotendeels uit hoogleraren bestond hadden in de Commissie-Biedenkopf (CB) uitsluitend negen hoogleraren zitting. Maar, anders dan bij de Commissie-Verdam, waren drie werkgeversvertegenwoordigers en drie werknemersvertegenwoordigers als adviseurs aan de commissie toegevoegd. Een nuttige maatregel! Ook de behandeling van het onderwerp was veel breder dan bij de Commissie-Verdam. De CB heeft met 55 leidende functionarissen uit het bedrijfsleven uitvoerige besprekingen gehad en niet minder dan 435 maal in het bedrijfsleven geënuquëteerd.

Het rapport bevat dus een schat aan materiaal. Ik kan er niet aan denken om in dit artikel daarvan zelfs maar een summier overzicht te geven. Vandaar dat ik mij beperk tot twee onderwerpen, die ook bij ons in het middelpunt van de discussie staan, nl. a. de samenstelling van de RvC, en b. de resultaten van een RvC met werknemersvertegenwoordigers voor het economisch beleid van de onderneming. Daarbij kan dan herhaaldelijk een vergelijking worden gemaakt met de stand van zaken in ons land.

SER-voorstel

De SER stelt voor dat commissarissen van een vennootschap voor een periode van maximaal vier jaar worden benoemd of herbenoemd. Wanneer een benoeming moet plaatsvinden maakt de RvC een enkelvoudige voordracht. Kandidaten kunnen worden aanbevolen door de zittende RvC zelf, de aandeelhouders, de directie, en ook door de ondernemingsraad.

Het is natuurlijk zeer de vraag of met de kandidaten van werknemerszijde voldoende rekening zal worden gehouden. Eerder zal een RvC aan zijn eigen voorstel de voorkeur geven. Bovendien: een zittende commissaris staat niet gaarne zijn plaats af aan een ander. En de andere commissarissen zullen er voor terugschrikken een collega, waarmee zij prettig samenwerken, te wippen. Wie eenmaal tot lid van de RvC is benoemd zit dus op rozen.

Wél is het zo dat de voordracht van de RvC is onderworpen aan een verklaring van geen bezwaar én van aandeelhouders én van de ondernemingsraad. Bij meningsverschillen tussen beide groepen kunnen dan gemakkelijk onderlinge tegenstellingen ontstaan. Komt men er niet uit dan kan de RvC tegen een veto in beroep gaan bij een commissie uit de SER. Maar ik zie die uitlaatklep nog niet behoorlijk functioneren. Welke normen moet de commissie daarbij aan een kandidaat-commissaris aanleggen? Er moet geoordeeld worden over personen, wat veelal moeilijker is dan over zaken. Kan een financieel deskundige die duidelijk oer-conservatief is meedoen? En hoe wordt vastgesteld of een bepaalde kandidaat bijdraagt tot het juiste evenwicht van belangen dat wordt nagestreefd? Het lidmaatschap van de SER-commissie lijkt mij weinig benijdenswaardig, vooral als men nog weet dat ieder jaar wellicht een 1.000 commissarisplaatsen moeten worden bezet. Het gevaar lijkt mij groot dat juist deskundige kan-

*Astronaut Muttingly
kreeg toch geen rode hond:*

maar wel bijna de bof

Krantenfusie:

Nieuwe Rotterdamse Couhandelsblad

ENCK:

Eerste Nederlandse ChloorgasKamer

Amerikaanse onderminister Sisco:

Ammanooitniet

Europese zegswijze:

De eerste klap is een Ecu waard

(ongecorrigeerd)

didaten er niet voor zullen voelen om object van een openbaar twistgesprek te zijn en daarom tijdig voor de eer zullen bedanken.

Deze bezwaren moesten mij even van het hart. Maar ik laat ze nu verder rusten om te komen tot de wijze waarop de CB het Duitse probleem van de samenstelling van de RvC behandelt.

Voorstel Commissie-Biedenkopf

De CB stelt voor de samenstelling van de RvC drie criteria voorop. Het nemen van beslissingen mag niet meer dan onvermijdelijk is worden vertraagd. Vervolgens moet worden voorkomen dat een der beide groepen aandeelhouders of werknemers voortdurend wordt overstemd. Maar anderzijds moet ook worden vermeden dat beslissingen uitblijven doordat een dead-lock ontstaat.

Op grond van dit uitgangspunt komt de CB tot een samenstelling van de RvC, die ik maar direct met een praktisch voorbeeld illustreer. Stel dat er twaalf commissarissen zijn te benoemen. Dan moeten zes, dus de helft, door de aandeelhouders worden aangewezen. Van de zijde der werknemers worden er vier benoemd. Deze tien benoemen *gezamenlijk* de twee overige leden. Maar bij deze coöptatie geldt nog een voorwaarde. Deze twee kandidaten moeten nl. zowel de meerderheid van de vertegenwoordigers der aandeelhouders als van de werknemers op zich verenigen. Daardoor wordt voorkomen dat de vertegenwoordigers der aandeelhouders met een meerderheid van zes tegen vier de twee ontbrekende leden aanwijzen. De CB verwacht wel dat, althans voorlopig, ieder der beide groepen haar ledental met één zal zien versterkt. In plaats van zes tegen

¹Verlag Dr. Hans Heger, Goethestrasse 54, 53 Bonn-Bad Godesberg I.

vier wordt de verhouding dan zeven tegen vijf. Maar het nut van deze gehele procedure is dat de beide door coöptatie aangewezen leden veelal meer buitenstaanders zullen zijn, die er toe kunnen bijdragen om de tegengestelde belangen te integreren. Wordt bij de coöptatie geen overeenstemming bereikt, dan beslist de rechter ².

Dit gehele voorstel wijkt sterk af van de thans bestaande verhoudingen. De paritaire samenstelling van de RvC in de Montanindustrie wordt opgegeven. Daarentegen wordt de positie der werknemers in de andere bedrijfstakken versterkt door vermindering van het overwicht der aandeelhouders. De vertegenwoordigers van de werknemers zullen immers niet meer globaal éénderde deel der commissarisplaatsen bezetten, maar de kleinst mogelijke minderheid gaan vormen.

Geen pariteit

De CB heeft de pariteit in de RvC dus uitdrukkelijk buiten de deur gezet. Twee belangrijke argumenten ten gunste van de pariteit aangevoerd werden te licht bevonden.

De voorstanders van pariteit stellen deze eis o.a. op grond van de gelijkberechting van kapitaal en arbeid. De CB acht dit een sociaal-ethisch postulaat dat niet doorslaggevend is. Natuurlijk zijn kapitaal en arbeid beide nauw bij de productie betrokken en beide onmisbaar. Maar in economicis — aldus de CB — hebben zij toch een geheel verschillende functie. Men kan ook niet zeggen dat beide risico lopen en dat juist daarom pariteit aangewezen is. Want de aard van dit risico is zeer verschillend. Helaas werkt de commissie dit punt niet nader uit, waardoor de argumentatie krachteloos wordt. Want het risico dat de werknemer loopt (overplaatsing; ontslag, werkloosheid voor ouderen enz.) is in wezen dikwijls veel en veel groter dan dat van de zeer vele aandeelhouders, die met een beperkt bedrag in de onderneming zijn geïnteresseerd. In het SER-advies is terecht in zoverre van de gelijkwaardigheid van kapitaal en arbeid uitgegaan, dat de verklaring van geen bezwaar tegen de door de RvC gemaakte voordracht voor de samenstelling van dit college gelijkelijk wordt gevraagd én van aandeelhouders én van werknemers.

Ten gunste van de pariteit pleit naar mijn mening de gang van zaken in de Montanindustrie. Algemeen wordt de samenwerking tussen de vertegenwoordigers der aandeelhouders en die der werknemers gunstig beoordeeld. Zowel bij ondernemingen met een gekwalificeerde als bij die met een eenvoudige meerderheid in de RvC is er integratie. De CB zelf verklaart uitdrukkelijk: „Fast stereotyp wurde der Kommission erklärt, die Aufsichtsratssitzungen verliefen glatt, alle Beschlüsse würden einstimmig gefasst und es komme nur selten zu Kampfabstimmungen“ (blz. 36, eerste kolom). Ook de „neutrale” voorzitter, die als de pariteit tot een deadlock leidt de doorslag moet geven, heeft een ondergeschikte rol gespeeld. De ondernemingen uit de Montanindustrie hebben schriftelijk bericht „dasz in 72% der Unternehmen (bezogen auf die Vorstandsantworten) in der Zeit von 1964-1968 das neutrale Aufsichtsratsmitglied in keinem Falle den entscheidenden Ausschlag geben musste” (blz. 40, eerste kolom).

In het licht van deze gunstige ervaringen zijn de argumenten van de CB tegen de pariteit al heel weinig overtuigend. Aangevoerd wordt dat de ervaringen met de pariteit nog onvoldoende zijn om die pariteit ook elders in het bedrijfsleven, dus buiten de Montanindustrie, te gaan toepassen. Mij dunkt, dat bovenstaande gegevens het gedeelte duidelijk bewijzen. Hoe lang moet er dan wel

ervaring worden opgedaan als bijna 20 jaar niet voldoende is? Een ander argument van de CB ter veroordeling van de pariteit richt zich tegen de positie van een buitenstaander als „neutrale” voorzitter. Blijkbaar is de CB vergeten, dat zijzelf deze figuur weer introduceert, namelijk wanneer de tien commissarissen, die de aandeelhouders en de werknemers vertegenwoordigen, bij de coöptatie over de twee nog te benoemen commissarissen, het niet eens kunnen worden. Want dan beslist ook een buitenstaander, nl. de rechter! En die beslissingen zijn zeer belangrijk, want zij bepalen uiteindelijk hoe de samenstelling van de RvC zal zijn.

Kleine meerderheid voor de aandeelhouders

Na afwijzing van de pariteit verdedigt de CB nader waarom de vertegenwoordigers der aandeelhouders in de RvC een kleine meerderheid moeten hebben in vergelijking met de vertegenwoordigers van de werknemers. Bij de CB bestaat de vrees, dat het beginsel van de rentabiliteit bij de vertegenwoordigers der werknemers niet voldoende veilig zal zijn. Een nadere motivering ontbreekt. Daarentegen verklaart het rapport elders juist dat het rentabiliteitsbeginsel wordt ontzien. Over de gehele linie is nl. duidelijk gebleken „dasz weder bei den Unternehmensinternen Arbeitnehmervertretern noch bei den Vertretern der Gewerkschaften die Absicht besteht, das Rentabilitätsprinzip aufzugeben” (blz. 42, eerste kolom). Er ligt in dit standpunt niets verbazingwekkends. De werknemers hebben immers, o.a. met het oog op het voortbestaan van de onderneming, de lonen en de werkgelegenheid, een groot belang bij een behoorlijke rentabiliteit.

Een ander argument van de CB: het risico ligt bij de kapitaalverschaffers. Juridisch is dit standpunt natuurlijk juist. Maar aan het wezenlijke, geheel anders gearde risico dat de werknemer loopt wordt voorbijgegaan.

Een compromis?

In Duitsland wordt over de vraag: al of niet pariteit van de werknemersvertegenwoordigers in de RvC, reeds geruime tijd een felle strijd gevoerd. De Deutsche Gewerkschaftsbund wil de pariteit van de Montanindustrie ook elders in het bedrijfsleven doorvoeren. De werkgeversorganisaties verzetten zich heftig. Ik heb de indruk dat de CB naar een compromis heeft gezocht. Dit compromis zou dan hierin zijn gelegen dat in het overige bedrijfsleven het aantal vertegenwoordigers van de werknemers in de RvC van globaal eenderde wordt opgevoerd tot de kleinst mogelijke minderheid, maar dat over de gehele linie aan het bedrijfsleven geen pariteit wordt voorgeschreven. Werkgevers en werknemers zouden dan beiden een deel van hun wensen zien vervuld. De op dit punt dikwijls weinig overtuigende argumentatie van de CB wordt dan ook meer verklaarbaar.

² De CB wil deze gehele regeling alleen van toepassing verklaren op grote ondernemingen. Over de vraag hoe groot een onderneming daartoe moet zijn kon men het niet eens worden. Vandaar dat het rapport spreekt van ondernemingen met 1.000-2.000 werknemers. Naar mijn mening een hoog aantal. Het SER-advies neemt als criterium een eigen vermogen van tien miljoen gulden en 100 werknemers.

Economische politiek

Een belangrijke vraag: wat is het effect van het opnemen van werknemersvertegenwoordigers in de RvC op het economisch beleid? Zullen zij wel voldoende oog hebben voor het belang der onderneming? Zullen zij het directe belang der werknemers niet te veel laten overwegen? Ook op dit punt geeft de C.B. belangrijk materiaal, verschaft door het bedrijfsleven en gegrond op een ervaring van bijna 20 jaar. Ik laat een aantal onderwerpen volgen.

Investeringspolitiek

Het belang dat een onderneming door nieuwe investeringen verder uitgroeit wordt kennelijk ook door de werknemerscommissarissen duidelijk begrepen. Ik laat de CB met enkele citaten aan het woord:

„Bei ihren Befragungen stieszt sie (CB) immer wieder auf die Feststellung, dasz es in den Aufsichtsratssitzungen nur in seltenen Ausnahmefällen zu Kontroversen über die Investitionsvorlagen der Unternehmensleitung und damit über die investitionspolitischen Absichten des Vorstandes kommt. Von Ausnahmen abgesehen, haben die Investitionsvorlagen der Vorstände die Zustimmung des Aufsichtsrates im wesentlichen ohne Diskussion gefunden“ (blz. 44, tweede kolom).

Bij de keuze tussen investeringen of uitkeringen aan de werknemers wordt ook juist beslist:

„Der Kommission sind keine Fälle bekanntgeworden in denen die Arbeitnehmervertreter Investitionsvorhaben oder der Gewinnausschüttung ihre Zustimmung etwa mit dem Argument verweigert hätten, die vorhandenen Mittel sollen statt dessen für Leistungen an die Belegschaft verwendet werden“ (blz. 83, eerste kolom).

Dividendpolitiek

Wat de CB in het hier gegeven citaat opmerkt over winstuitkeringen, wordt bevestigd door het vele dat wordt medegedeeld over de dividendpolitiek. Zo erkennen de werknemerscommissarissen dat bij de hoogte van het dividend rekening moet worden gehouden met de kapitaalverhoudingen. Bij een NV, die met een relatief klein maatschappelijk kapitaal werkt, kan dus een hoog dividend nodig zijn. Bij het vaststellen van het bedrag van het dividend wordt ook van werknemerszijde begrepen dat een aantrekkelijk dividend van een onderneming voor het verkrijgen van nieuw kapitaal op de kapitaalmarkt nodig is. Wél is er een voorkeur om de positie van de onderneming door zelffinanciering te versterken in plaats van de uitkering van hoge dividenden. Alles bij elkaar vormt de dividendpolitiek onder de Duitse medezeggenschap naar de mening der CB geen knelpunt.

Kapitaalmarkt

Kunnen ondernemingen met zoveel invloed van werknemerszijde nog wel op de kapitaalmarkt terecht? Wordt de nationale belegger daardoor niet afgeschrikt? En zullen internationale beleggers dergelijke ondernemingen niet mijden? De minderheid in de Commissie-Verdam zag dit als een groot gevaar. De CB concludeert op grond van haar onderzoek dat voor deze vrees geen reden bestaat. Zou de toegang tot de kapitaalmarkt door de invloed van werknemerszijde in de RvC zijn bemoeilijkt, dan zou dat uiteraard in de eerste plaats in de Montanindustrie met haar gekwalificeerde medezeggenschap moeten zijn gebleken. Maar daarvan is geen sprake, aldus de CB:

„Aufgrund der bisherigen Erfahrungen mit der Montan-Mitbestimmung lässt sich diese Sorge nicht rechtfertigen.

Von den von der Kommission gehörten Aufsichtsratsvorsitzenden und Vorstandsvorsitzenden aus dem Montan-Bereich konnten keine Fälle genannt werden, in denen die Emissionsfähigkeit ihrer Gesellschaften durch die Existenz der paritätischen Mitbestimmung beeinträchtigt worden wäre“ (blz. 55, tweede kolom).

De CB zegt ook wat zij als de reden ziet van deze gunstige situatie:

„Dies ist nach den Anhörungen der Kommission darauf zurückzuführen, dasz der Primat einer rentabilitätsbezogenen unternehmerischen Zielfunktion im Bereich der Montan-Mitbestimmung kaum ernsthaft in Frage gestellt worden ist“ (blz. 91, eerste kolom).

Een knelpunt

Een knelpunt doet zich wél voor wanneer een fusie, een beperking der produktie of een stopzetting der onderneming aan de orde is. Deze maatregelen hebben immers voor de werknemers ernstige gevolgen, bijv. in de vorm van werkloosheid. Door verschil van mening in de RvC kunnen noodzakelijke beslissingen daardoor worden vertraagd. De minderheid in de Commissie-Verdam heeft ook op dit gevaar gewezen. Het spreekt vanzelf dat de CB juist dit punt uitvoerig heeft onderzocht. De commissie blijkt er niet zo heel zwaar aan te tillen. Volgens haar ervaring worden de tegenstellingen wel overbrugd. In dergelijke gevallen vinden reeds in een zeer primitief stadium in kleine kring voorbesprekingen plaats tussen de directie der onderneming en werknemerscommissarissen. De directie licht dan het voorstel uitvoerig toe, de werknemerscommissarissen hebben alle gelegenheid voor kritiek en er ontstaat een ruime discussie. Van belang blijkt dan vooral dat voor de individuele werknemers behoorlijke sociale voorzieningen worden getroffen om hun moeilijkheden te verlichten. Al leidt een dergelijke procedure tot enige vertraging, daar staat tegenover dat daarna in de RvC een snelle unanieme beslissing pleegt te volgen.

De les voor ons land

Men kan natuurlijk de werknemers buiten de RvC houden. Dan barst de bom bij publikatie der genomen beslissingen. Wat dit betekent hebben wij in één week kunnen constateren bij de enorme deining over de gevallen Philips-NKF, Zwanenberg-Unox en Pakhoed. Beslissingen die nu eenmaal zijn genomen en gepubliceerd kunnen niet meer worden teruggedraaid. Daarom is het toch oneindig veel beter dat nog in een primitief stadium in de RvC het werknemersgeluid wordt gehoord om daarmee zoveel mogelijk rekening te houden. Het belang der noodzakelijke geheimhouding is bij enkele werknemerscommissarissen ook veel beter verzekerd dan wanneer een gehele ondernemingsraad in de zaak wordt gekend. Het inachtnemen van de fusieregels van de SER zou bij deze procedure niet de ellende geven die wij nu hebben gehad.

Ongetwijfeld, dit kan enige vertraging geven. Maar is die vertraging niet verre te verkiezen boven wat wij nu beleven? Door het gebeurde is het wantrouwen van de werknemers hoog opgelopen, gaan de vakverenigingen zich weer veel scherper opstellen en wordt het sociale klimaat grondig bedorven. Met alle én zedelijke én economische nadelen daaraan verbonden.

Het is te hopen dat men in ons land algemeen gaat inzien: op dit punt geldt „Germania docet“.

A. A. van Rhijn

Uitgangspunten toekomstige pensioenvoorziening

J. VARKEVISSER*

De visies uit de verschillende pensioenrapporten zijn sterk verschillend. Bij de voorgestelde oplossingen worden daarvoor geheel uiteenlopende uitgangspunten gehanteerd, hoewel de doelstellingen alle in dezelfde richting wijzen. Toch zijn in dit nagestreefde doel nog grote verschillen te constateren. Hoewel dan ook — neutraal — zou kunnen worden gesproken over uitgangspunten, komt het er in werkelijkheid op neer dat sprake is van even zovele strijdpunten. Hieronder zullen een aantal daarvan worden belicht. Daarbij is

PZA = *Pensioenkosten zijn arbeidskosten*;

OPR = *Ondernemingspensioenregelingen*;

PVA = *Pensioen voor allen*;

CNV = *visie van deze vakcentrale*;

ZOM = *Zorgen over morgen*; en

RVA = *preadvies Ir. Vos*¹.

Buiten beschouwing blijven dan nog de zeer onlangs gepubliceerde ideeën van de VVD, de PPR en het NKV, dat een interimrapportje uitbracht. Nieuwe elementen brengen deze jongste geschriften nauwelijks.

Omvang en verkaveling van het werkerterrein

Uitgezonderd een kleine groep vermogensbezitters, wier arbeidsloos inkomen hoog genoeg is, heeft vrijwel het gehele Nederlandse volk behoefte aan enigerlei vorm van oudedagsvoorziening. In de afgelopen decennia zijn voor verschillende groepen in ons land dan ook verschillende instituten en regelingen ontwikkeld. Op zichzelf terecht omdat iederé groep zichzelf het naaste is en die regelingen zal treffen, die voor de groep bereikbaar en het meest aangewezen zijn. De groep mensen, waarvoor nog niets bestaat, wordt steeds kleiner. Op een gegeven moment (en dat is in de nabije toekomst) worden we voor de keus gesteld: doorgaan volgens de oude lijn en een restregeling maken, óf een nieuwe regeling opzetten waarbij het gehele terrein opnieuw wordt verkaveld en ingedeeld.

RVA is een voorbeeld van de eerste gedachte. Hoewel Ir. Vos persoonlijk liever een andere kant op wil gaan, schat hij de tegenstrevende krachten blijkbaar zo sterk, dat hij een wettelijk dwingend rest-pensioenfonds voorstelt. Dit moet allen omvatten die tot nog toe niet deelnemen aan een bestaand pensioenfonds. Gevestigde posities worden aldus ontzien. Dit fonds zou een minimum pensioen moeten nastreven (in 40 jaar op te bouwen) van ca. 15% van het minimum loon, d.w.z. nu ca. f. 1.000 per jaar. Via contracting-out kan iedereen, die met zijn regeling

boven die lage norm blijft, zijn eigen gang gaan. De bestaande pensioenlappendeken blijft in stand. Dit heeft grote consequenties voor de regelingen, die men moet opstellen ter vermindering van pensioenverlies bij werkverandering en ter bereiking van waarde/welvaartsvastheid.

Deze zelfde eerbied voor de gegeven situatie wordt aangetroffen in OPR. PZA dacht, 3 jaar geleden, geheel in de termen van de pensioenfondsenwet. Over pensioenverzekeringsplicht wordt daarom niet gesproken: alles gaat nog uit van vrijwilligheid.

PVA heeft gekozen voor een uitbreiding en herverkaveling van het terrein. De 26 bedrijfsverenigingen kunnen uitvoerders zijn van een op één-leest geschoeide wettelijke regeling. Bestaande fondsen kunnen zo nodig verder werken, doch zullen zich op deze zelfde leest moeten schoeien. PVA vraagt om een verplichte werknemersverzekering, doch laat blijken dat een volksverzekering allerlei voordelen zal hebben. Het PVA-voorstel leidt vrijwel automatisch tot uitsluiting van de levensverzekeringmaatschappijen van het terrein der collectieve pensioenverzekering. Hetzelfde geldt voor CNV en ZOM. Hier ligt een duidelijk strijdpunt. Met name het jongste VVD-rapport is gebaseerd op handhaven van de bestaande instituten.

Voorkomen pensioenverlies

Wie in de huidige situatie ander werk krijgt, moet veelal deelnemer worden in een ander pensioenfonds. Bij het oude fonds blijft hij als slaper geregistreerd. Zijn pensioenaanspraken slapen ook, ze blijven in nominale guldens uitgedrukt. Zij blijken later sterk in waarde verminderd te zijn. Noodzakelijk zou daarom zijn dat de oude rechten worden meegenomen naar het nieuwe fonds. Dit fonds moet op zich nemen de welvaartsvastheid ervan te onderhouden. Tot nog toe geschiedt dit nergens. In OPR is de gedachte geopperd dat bij overgang naar een ander fonds een actuariële nota wordt opgemaakt, waarbij de oude rechten in nieuwe worden omgebouwd en aldus overgenomen. Omdat ieder fonds een andere premie/pensioenverhouding heeft, op andere wijze pensioen opbouwt, andere weduwe- en wezenregelingen kent, enz. is zo'n actuariële

* De heer Varkevisser is verbonden aan het Wetenschappelijk en Scholingsinstituut van het N.V.V.

¹ Zie ook „ESB” van 22 april jl., blz. 408-409.

nota nodig. RVA neemt deze gedachte over. Er waren in 1966 al ruim 2 miljoen slapers: bij verzekeringsplicht zouden dat er nog veel meer zijn geweest. Bij eerste ruwe schatting moeten er 200.000 actuariële nota's per jaar worden gemaakt. Tel uit de winst voor de actuarissen!

Het PVA-voorstel heeft van dit probleem geen last. Het komt daar eenvoudig niet voor, omdat in alle fondsen dezelfde premie/pensioenverhouding zal gelden en de weduwe- en wezenregelingen worden gestandaardiseerd. Door jaarlijkse centrale registratie van ingebrachte premies en verworven pensioenrechten zijn de fondsen van veel administratieve arbeid vrijgesteld.

ZOM kent eveneens centrale toekenning en registratie van pensioenrechten. De financiering is daarvan min of meer losgekoppeld, zodat er zo mogelijk nog minder van dit soort problemen rijzen. Voor CNV geldt hetzelfde. De keuze vóór of tegen bestending van de huidige pensioeninstututen bepaalt dus of men al of niet gecompliceerde overschrijfregelingen tussen de instututen moet hanteren.

Nagestreefd pensioenniveau

Het nagestreefde pensioenniveau kan op twee wijzen worden bereikt. Het pensioen kan worden verzekerd als aanvulling op de AOW. Het is echter ook mogelijk om het totale pensioen te verzekeren, doch de AOW op één of andere wijze daarin te bouwen. De overheid is vrijwel het enige voorbeeld van deze laatste mogelijkheid.

PZA laat zich over deze keuze niet uit, vooral omdat een inbouwregeling hoogstens zinvol is, wanneer een goed totaal pensioen is verzekerd. OPR constateert, dat een 70% eindloonsysteem met inbouw (= goed pensioen) wenselijk wordt geoordeeld, maar dat in de praktijk een waardevast, aanvullend opbouwpensoen (= meestal tamelijk laag pensioen) al een moeilijk haalbare zaak is. PVA, CNV, ZOM en RVA beschouwen de AOW als grondslag en bouwen daar een tweede pensioenlaag op. Praktische overwegingen leiden dus tot eensgezindheid in deze kwestie. De vraag rijst dan of op lange termijn gezien de overheid haar methodiek zal kunnen volhouden. Urgent lijkt deze vraag niet. Inbouwsystemen leiden overigens gemakkelijk tot overdrachten van lage naar hoge inkomens.

In navolging van het overheidsvoorbeeld vindt het 70% eindloon-idee veel verbale aanhang. Maar het is eigenlijk alleen redelijk uitvoerbaar wanneer:

- de continuïteit van de onderneming verzekerd is (liefst in de zin van een groeiend aantal werknemers),
- langdurige, tot het 65e jaar doorlopende dienstverbanden bestaan,
- de werknemers in overgrote meerderheid een regelmatig oplopend of op zijn minst een constant salarisoniveau hebben (zulks afgezien van meegroeien met de algemene loontrend).

Aan deze eisen wordt in het bedrijfsleven vrijwel niet voldaan. Het 70% welvaartsvaste eindloonpensioen is in het bedrijfsleven niet veel meer dan een wens. PZA wijst vooral op het kostenaspect van de telkenmale te verrichten stortingen voor back-service. Welvaartsvastheid wordt overtrokken geacht zolang een algemene verbetering van de pensioenaanspraken en waardevastheid daarvan nog niet zijn bereikt. Bij OPR hangt het welvaartsvaste eindloonsysteem als een soort ideaal in de lucht: i.v.m. de kosten wordt echter voornamelijk gesproken over waardevaste opbouwpensoenen.

PVA kiest welbewust voor een welvaartsvast opbouwpensoen. Als één van de belangrijkste argumenten tegen het eindloonsysteem wordt in PVA de premie-overdracht gezien van lage- naar hoge-inkomenstrekkers, die er mee samengaat. Tenzij men allerlei maatregelen gaat nemen, die als min of meer arbitrair zullen worden beschouwd. Een opbouwpensoen heeft bovendien het voordeel dat ook bij allerlei halve en gebroken loopbanen een billijke pensioentoekening mogelijk is. Voor vrouwen is dit van veel belang.

CNV kiest voorzichtig voor een 70% eindloonstelsel, maar acht de bezwaren wel zó groot, dat men het sterk wil mitigeren door bijvoorbeeld uit te gaan van de laatste 10 of 15, dan wel beste jaren uit de carrière. ZOM kiest voor een welvaartsvast opbouwpensoen. Door de voorgestelde financieringswijze (opcenten op de inkomstenbelasting) zal er echter overdracht van hoog- naar laagbetaalden plaatsvinden. RVA beperkt zich er toe om alleen de meest urgente lekken in de pensioenvoorziening te stoppen en komt daarom helemaal niet toe aan de keuze tussen 70% eindloon en iets anders.

Zij, die er dagelijks mee te maken hebben, de ambtenaren, schijnen overigens wél te gaan merken dat er met het 70% eindloonsysteem iets mis is. De voorzitter van de Katholieke Bond van Overheidspersoneel heeft er kort geleden de aandacht op gevestigd dat de laagst- en laagbetaalde ambtenaren nog maar weinig profiteren van de door hen betaalde premies; die komen aan de mediale en hogere ambtenaren ten goede.

Premiegrens

Het bedrag waarover premie wordt betaald bepaalt mede het maximum pensioen. PZA ziet liever geen grens, maar berekent dat de onderneming veelal hoge kosten moet maken om voor de hogere salaristrekkers relatief dezelfde pensioenen te bieden als voor de lagere. Daarom zou de pensioen„norm" voor hen bijvoorbeeld op 60% gesteld kunnen worden i.p.v. op 70%. OPR zou liever geen premiegrens hebben, maar zou — if any — die op minstens f. 30.000 willen stellen. PVA wil de grens liever dicht bij f. 40.000 dan bij f. 20.000 (de toenmalige ZW-WAO-grens) hebben. CNV opteert voor de WAO-grens maar zou deze zo nodig willen optrekken. ZOM kiest als grens f. 50.000. RVA praat er niet over i.v.m. het minimum karakter van het daarin gedane voorstel.

Dat de rapporten, die zich baseren op opbouwpensoenen geen of hoge premiegrenzen noemen, is niet verwonderlijk. De billijkheid tussen de verzekerden komt niet in het geding. CNV dat een voorkeur voor eindloon heeft, kiest een lagere premiegrens. De overdrachten van laag- naar hoogbetaalden worden op die wijze beperkt. Bijkomend verschijnsel is echter dat op die wijze weer een behoefte aan een derde pensioenlaag wordt gecreëerd.

Financiering en dekking

PZA en OPR opteren voor het voortbestaan van afzonderlijke pensioenfondsen, hetzij ondernemings- hetzij bedrijfstaksgewijs, eventueel met inschakeling van verzekeringsmaatschappijen. In verband met de onzekere continuïteit der ondernemingen moeten zij zich dan ook uitspreken voor een onverkort kapitaaldekkingssysteem. PVA stelt een gemengd stelsel van omslag- en kapitaaldekking voor, ook bij ZOM is dat de consequentie van het voorstel. CNV heeft nogal nadrukkelijk voor het omslagstelsel gekozen. RVA

prefereert kapitaaldekking, maar wijst erop dat maatregelen t.b.v. de huidige gepensioneerden toch al zullen leiden tot een versterking van het omslagelement in de ouderdomsvoorziening.

De uitspraak „pensioenkosten zijn arbeidskosten”, die telkens weer door de werkgeversorganisaties wordt beklemtoond, heeft bij kapitaaldekking een wat twijfelachtige waarde. Of men nu uit de winst investeert (eventueel via de omweg van weer ter beschikking gestelde dividenden) dan wel onderhandse leningen sluit bij een pensioenfonds: economisch is het verschil gering.

RVA is de enige, die pleit voor een overheidsbijdrage. Deze zou met name moeten worden gegeven om te zorgen, dat de pas gepensioneerden van het nieuwe rest-pensioenfonds toch altijd nog een pensioentje zouden ontvangen, alsof zij vijf jaar premie hadden betaald. Die overheidsbijdrage zou ook nodig zijn om gepensioneerden met een pensioentje, dat al sinds vijf jaar niet is verhoogd, enige aanvulling te geven.

De kwestie van het dekkingsstelsel is weer een uitvloeisel van de strijd om de verkaveling van het pensioenterrein. Een zaak die ook weer samenhangt met de welvaartsvastheid. Wanneer men de verzekeringmaatschappijen ingeschakeld wil houden, moet men zich baseren op kapitaaldekking. Maar wie zich op pure kapitaaldekking baseert heeft daarmee vrijwel afstand gedaan van welvaartsvastheid. De ontwikkeling van produktiviteit en geldwaarde is onvoorspelbaar; daardoor is welvaartsvast pensioen in principe onverzekerbaar. Deden de verzekeringmaatschappijen dit toch, dan zouden zij failliet gaan of uiterst grote winsten maken; geen van beide aantrekkelijke proposities. De verzekeringmaatschappijen schijnen dit te gaan inzien. Mr. Verloop, directeur van de AMEV (beheerder van 1/7 deel van het Nederlandse verzekeringsbestand), heeft kort geleden immers reeds gezegd dat het collectieve-levensverzekeringsbedrijf voor de AMEV in de toekomst minder aantrekkelijk wordt. Wanneer de levensverzekeringmaatschappijen het welvaartsvaste-pensioenrisico niet dragen kan, moet de verzekerde collectiviteit dit overnemen. De verzekeringmaatschappij wordt dan tot een administrerend instituut, een activiteit waar niet veel winst mee te behalen valt.

Hoogte AOW

PZA wees er op dat de onzekerheid inzake de toekomstige AOW-uitkering moeilijkheden voor de pensioenfondsen opleverde. OPR doet het voorstel om de premiegrens voor de AOW (nu f. 17.450) op te trekken en het premiepercentage te verhogen. De hogere opbrengst kan gebruikt worden om de AOW variabel te maken, zodat zij die over een hoger inkomen premie hebben betaald ook een hogere uitkering krijgen. De bestaande uitkeringen zouden als welvaartsvast minimum moeten voortbestaan. PVA stelt voor, in navolging van het actieprogramma 1967 van de vakcentrales, de uitkering met 9% te verhogen (3% structureel + 6% vakantietoeslag). Dit programma is inmiddels door minister Roolvink overgenomen. CNV en ZOM willen de uitkering optrekken tot het netto minimum loon. RVA voorziet niet in dergelijke maatregelen.

Een AOW-verhoging tot het netto minimum loon zal de AOW-premie zeker verhogen tot 12½% à 13½%, al naar men diverse zaken al dan niet in die netto rekening brengt. Alle boven-65-jarigen profiteren daarvan, doch het ziet er naar uit dat deze premieverhoging in aanzienlijke mate de ruimte wegneemt, nodig om op korte termijn te begin-

nen met een reële verbetering van de *aanvullende* pensioenvoorziening. De vraag of ook de AOW-premieregrens structureel verhoogd moet worden, zal een belangrijk strijdpunt zijn. Zie het genoemde OPR-voorstel voor variabele AOW.

PVA stelt voor om naast de 9% AOW-verhoging te komen tot een voor alle boven-65-jarigen tijdelijke en uitstervende uitkering van maximaal ca. f. 600. CNV houdt een soortgelijke gedachte in. Bij een verdere verhoging van de AOW zijn deze plannen overbodig; ook de in RVA bepleite extra uitkeringen aan reeds gepensioneerden kunnen dan vervallen.

Een AOW-verhoging tot het netto minimum loon betekent, dat het AOW-niveau structureel ongeveer 60% hoger zal liggen dan bij het begin van de regeling in 1957. De overheid zal daar zeker aanleiding in zien om na te gaan of haar pensioenregeling, waarin de AOW *gedeeltelijk* is ingebouwd, dan niet voor wijziging in aanmerking komt. Een strijdpunt te meer.

Slot

Uiteraard zijn de plannen op nog meer punten te vergelijken. Ook zonder dat is het duidelijk dat er grote meningsverschillen bestaan, zelfs al zijn de doeleinden hetzelfde. In de besprekingen, die sinds enige tijd in de Stichting van de Arbeid gehouden worden, zullen vele van deze aspecten ongetwijfeld aan de orde komen. De besprekingen aldaar vormen een voortreffelijk initiatief. Toch vraagt men zich af in hoeverre geslaagde resultaten van die besprekingen normstellend kunnen zijn voor een nationaal systeem van aanvullende pensioenvoorzieningen. De minister zal, na kennisneming van geslaagde resultaten van Stichtingsbesprekingen, ongetwijfeld de SER vragen daarover te adviseren. Zo'n adviesaanvraag lijkt voorshands weinig zinvol, omdat in de SER dezelfde mensen het woord nemen, die in de Stichting reeds hebben gesproken! En er is geen geringe kans dat de Kroonleden zich in een dergelijke belangrijke en dringende zaak neer zullen leggen bij een reeds elders gesloten akkoord, zelfs al zouden zij een andere opzet juister achten.

Men kan alle vertrouwen hebben in degenen, die in de Stichting spreken en toch van mening zijn dat de procedure onjuist is. De werkgevers staan in de Stichting onder meer onder pressie van hun leden-verzekeringmaatschappijen; de werknemers zullen uiteraard vooral letten op de materiële uitkomsten van een regeling. De vraag of een regeling wordt overeengekomen, die uit nationaal oogpunt gezien de meest doelmatige en toepasselijke is, zal door hen wellicht van secundair belang worden geoordeeld. De zelfstandigen zijn helemaal niet vertegenwoordigd.

Men moet aan de achtereenvolgende regeringen dan ook het verwijt maken, dat zij deze buitenparlementaire activiteit niet hebben voorkomen. Na het SER-advies van 1961 over de waardevastheid der aanvullende pensioenvoorzieningen en de daarin gebleken machteloosheid om tot een oplossing te komen, had een regeringsinitiatief voor de hand gelegen. Een initiatief dat gegolden zou hebben voor de gehele Nederlandse bevolking. In plaats daarvan kwamen in 1963 de bekende pensioenmaatregelen voor het overheids personeel, die natuurlijk wel als voorbeeld fungeren doch die tegelijkertijd als een moeilijk te verteren brok in het Nederlandse pensioenstelsel liggen.

Ondertussen wacht een op-zien-komen spelende regering af hoe de toekomst zich zal ontwikkelen. Het parlement stemt moties van de PvdA weg om de AOW op te trekken, doch de minister neemt buigend het Stichtingsadvies aan

Nogmaals: belastingvoordelen van verzekering

C. P. A. BAKKER

De Verzekeringsbode is het officiële orgaan van de Nederlandse Vereniging ter Bevordering van het Levensverzekeringwezen. In het nummer van 15 april 1970 van De Verzekeringsbode stond een scherpe reactie afgedrukt op een in ESB (van 18 maart jl.) verschenen artikel van de heer C.P. A. Bakker: „Belastingvoordelen van verzekering”. Volgens de heer H. Gerritsen zou de heer Bakker ten onrechte hebben gesteld, dat (a) de tarieven van de levensverzekeraars te hoog zijn, (b) de laatsten hun winst ten koste van de fiscus vergroten, en (c) de belastingwetgeving op het gebied van levensverzekeringpolis- sen aan herziening toe is. Al met al voldoende reden voor de heer Bakker om zijn opponent hieronder van replek te dienen.

Onder de titel „De tarieven van levensverzekeringen en de schatkist” heeft de heer H. Gerritsen in een artikel in de *Verzekeringsbode* van 15 april 1970 commentaar geleverd op mijn artikel in *ESB* van 18 maart 1970. Het merkwaardige van zijn commentaar is dat het op het kernpunt van mijn betoog, t.w. de ongelijke fiscale behandeling van inkomsten uit levensverzekeringen ten opzichte van andere inkomsten, niet of nauwelijks ingaat, doch daarentegen uitvoerig aandacht schenkt aan enkele van mijn opmerkingen, die daar slechts zijdelings mee te maken hebben. Het commentaar geeft de indruk te zijn geschreven in een toestand van paniek, waarbij door emotionele aanvallen op bijzaken de aandacht van de hoofdzaak wordt afgeleid.

Ten aanzien van de tarieven van de levensverzekeringmaatschappijen was door mij onder het hoofd *lijfrente-verzekeringen* opgemerkt, dat tegenover het fiscale voordeel een toenemend rendementsnadeel voor de polishouder stond. Op het moment, dat ik zulks schreef was ik nog niet op de hoogte van de nieuwste tegemoetkomingen door het levensverzekeringbedrijf, waarover Drs. G. Nooteboom eveneens in *ESB* van 18 maart 1970 enkele pittige opmerkingen heeft gemaakt. Over deze nieuwe stap van het levensverzekeringbedrijf ben ik verheugd.

om met diezelfde optrekking een begin te maken. Het Stichtingsadvies is inmiddels gevolgd door een SER-advies inzake de programmering van de sociale verzekering. Zelfs zonder uitbreiding van de uitkeringsmaatstaven zal de premie binnen drie jaar met 3% moeten stijgen. Het advies is unaniem wat betreft prioriteit voor een verhoogde AOW; dit zal ook weer enkele procenten kosten.

Daar men om spanningen en uitbarstingen te voorkomen jaarlijks de werkenden enige reële inkomensverbetering wil geven, zal het zeker drie à vier jaar duren vóór men aan de economische ruimte toe is, nodig voor een forsere aanpak van de aanvullende pensioenen. Binnen die tijd zal er dan ook een rationeel, efficiënt en billijk stelsel invoeringsrijp moeten zijn.

J. Varkevisser

Ik betreur het verwijt van de heer Gerritsen, omdat ik degene was die in *ESB* van 9 juli 1969 het levensverzekeringbedrijf in bescherming nam tegen de al te scherpe stellingname van Drs. Nooteboom. Ik merkte daarbij voorzichtig op „dat kan worden verdedigd, dat het tijd is de tarieven aan de structureel verhoogde rentestand aan te passen”. Daaraan vooraf ging de opmerking, dat naar mijn mening winstdeling de enig juiste oplossing zou zijn voor het probleem van de onzekerheid ten aanzien van de ontwikkeling van de rentestand.

Na de nieuwste aanpassing van de tarieven blijkt dat voor een 65-jarige man, die gehuwd is met een 65-jarige vrouw, een dadelijk ingaande lijfrente eindigende bij overlijden van de langstlevende uitkomt op ongeveer 8,5% van de koopsom. Bij de huidige rentestand is een dergelijk rendement te bereiken *zonder* het kapitaal aan te spreken!

Het tweede verwijt van de heer Gerritsen is gericht tegen mijn stelling dat de levensverzekeringmaatschappij door de koppelverkoop van hypotheek en gemengde verzekeringen haar winst vergroot ten koste van de schatkist. Voor dit „grove verwijt” zou elke motivering ontbreken. Ik moet concluderen, dat de heer Gerritsen dan kennelijk enkele regels in mijn betoog niet heeft gelezen. Ik heb duidelijk aangegeven, dat bij de door mij gewraakte constructie gedurende de looptijd van de hypotheek geen aflossing plaatsvindt, waardoor over het volle bedrag van de lening rente wordt betaald, die fiscaal aftrekbaar is, terwijl de rente gekweekt met de in de gemengde verzekering opgespaarde aflossingen onbelast blijft. De verzekeringnemer kiest deze constructie vanwege het fiscale voordeel dat ontstaat door het niet belasten van de met de verzekering gekweekte rente.

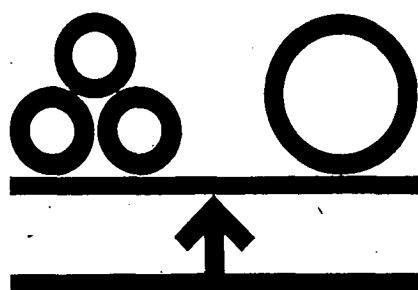
Die rente was betrekkelijk gering toen Minister Hofstra in 1958 met het ontwerp voor een nieuwe inkomstenbelasting kwam. Op dit moment is, zeker voor de verzekeringen op de nieuwste voorwaarden met winstdeling, de gekweekte rente belangrijk meer. Dat voordeel gaat op volstrekt wettige wijze ten laste van de schatkist; het komt voor een deel toe aan de polishouder en voor een deel aan de levensverzekeringmaatschappij, omdat deze nu eenmaal een marge aanhoudt tussen leenrente en rekenrente + winstdeling. Voor zover ik een verwijt heb gemaakt, is dit

gericht aan het adres van de Minister van Financiën, die lijdelijk toeziet hoe hem inkomstenbelasting ontgaat op een manier die door zijn ambtsvoorgangers niet is bedoeld, ten bewijze waarvan ik de letterlijke tekst heb aangehaald van de Memorie van Toelichting bij het wetsontwerp, dat heeft geleid tot een wijziging van de daarvoor bestaande regeling.

De heer Gerritsen heeft gelijk als hij stelt, dat de overheid op allerlei gebieden stimulansen geeft en daarvoor middelen beschikbaar stelt. Daarmee kan de koppelverkoop van hypotheek en levensverzekering als middel tot het ontgaan van inkomstenbelasting bepaald niet op één lijn worden gesteld, omdat de daaruit voortgevloede stimulans nimmer in de bedoeling heeft gelegen.

Het intrekken van de m.i. ten onrechte verleende vrijstelling van belasting voor met levensverzekering gekweekte rente behoeft overigens niet te leiden tot een belastingverzwaring. Het gaat mij alleen om het herstel van normale concurrentieverhoudingen tussen levensverzekeringmaatschappijen en de banken die goede beleggingsvormen hebben geschapen, welke in hun ontwikkeling worden geremd door het ontbreken van fiscale faciliteiten. Om dezelfde reden heb ik gepleit voor een gelijke behandeling in de vermogensbelasting. Daarbij heb ik zelfs uitdrukkelijk aangegeven, dat dit volgens mij gepaard moet gaan met het optrekken van de belastingvrije voet én met een algemene vrijstelling van bijv. f 10.000.

Het grootste belang is gelegen in de sfeer van de inkomstenbelasting. Het is jammer, dat voldoende gegevens thans nog ontbreken. Dat het om grote bedragen gaat is gemakkelijk na te gaan. Als wij eens aannemen, dat het Nederlandse levensverzekeringbedrijf per jaar de bouw of koop van 5.000 woningen financiert met gemiddeld f. 40.000 per woning, dan is daarmee een bedrag gemoeid van f. 200 mln. (dit is ongeveer een kwart van het bedrag van de nieuwe hypotheekverstrekking door deze bedrijfstak). Bij een usantiële looptijd van de koppelverkoop van 30 jaar zal dit leiden tot een bedrag van f. 6 mrd. als stand na 30 jaar. Als het gemiddelde spaartegoed op den duur circa 40% bedraagt gaat het om de aftrek van de rente van

Geld- en kapitaalmarkt

Financieringsondernemingen in de knel?

Het jaar 1969 bood voor de financieringsondernemingen in vergelijking met voorgaande jaren een weinig opti-

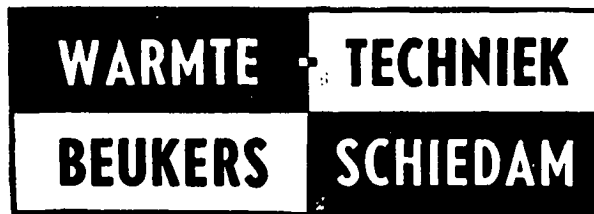
mistisch beeld. Deze mening is althans Dr. P. G. Vonk toegegaan, de voorzitter van de Vereniging van Financieringsondernemingen in Nederland¹. Het meest sprekend waren de sterk gestegen kosten en tegenvallende omzetcijfers, die z.i. beide door overheidsmaatregelen ongunstig waren beïnvloed.

De belangrijkste oorzaak van de kostenstijging was gelegen in de sterk gestegen rentekosten van de aangetrokken gelden. Was het mogelijk geweest de debetrente hieraan volledig aan te passen, dan zouden de financieringsondernemingen hiervan weinig nadeel hebben ondervonden. De rentemarge zou dan immers nagenoeg constant zijn gebleven. De maximale tarieven voor persoonlijke leningen zijn echter wettelijk vastgelegd en die maxima boden in

1969 onvoldoende speelruimte. Een eenzijdige aanpassing van het huurkooptarief (niet aan maxima gebonden) zou naar het oordeel van Dr. Vonk economisch niet verantwoord zijn geweest, gezien het verband tussen beide vormen van consumptief krediet. Er vond weliswaar per 1 september 1969 een aanpassing plaats van de maximale tarieven voor persoonlijke leningen, maar deze ging in feite niet ver genoeg (ze was uitsluitend bedoeld als compensatie voor de geschatte invloed van de invoering van de BTW) en liep bovendien ver achter bij de feitelijke ontwikkeling.

¹ Zie o.a. in „Bank- en Effectenbedrijf”, maart 1970.

(I.M.)

40% van f. 6 mrd. = f. 2,4 mrd. Bij een rentevoet van 8% vertegenwoordigt dit een onbelast rente-inkomen van f. 192 mln., zeg rond f. 200 mln. Bij een marginaal percentage inkomstenbelasting van bijv. 40% als gemiddelde, kost dit de schatkist f. 80 mln. per jaar. Dit is minder dan 1% van de totale loon- en inkomstenbelasting. Is dit echter een reden om de correctie achterwege te laten? Dit is m.i. niet het geval, omdat de invloed per belastingplichtige zeer groot is.

Als men beseft, dat een hypotheek van f. 40.000 een normale zaak is, dan gaat het bij een rentevoet van 8% om een aftrek van f. 3.200 per geval, die óók wordt verleend als de schuld bijna geheel is verdwenen, omdat het in de levensverzekering gespaarde bedrag dan praktisch gelijk is aan het bedrag van de lening. Een dergelijke onnauwkeurigheid bij de bepaling van het belastbaar inkomen van iemand met een middelbaar inkomen is m.i. ontoelaatbaar uit een oogpunt van rechtsgelijkheid voor alle burgers. Mede om die reden ben ik van oordeel dat aan het onbelast laten van rente gekweekt met verzekeringen — iets wat nimmer bedoeld is — zo spoedig mogelijk een einde behoort te worden gemaakt.

C. P. A. Bakker

Ook de omzetcijfers ondervonden de nadelige invloed van overheidsmaatregelen, en wel door de van kracht zijnde conjunctuurbeschikkingen. Deze zouden volgens Dr. Vonk hebben geleid tot verschuivingen tussen verschillende categorieën van instellingen die consumptief krediet verlenen.

Was 1969 nu zo'n slecht jaar? Inderdaad geven de omzetcijfers geen reden tot juichen. Uit tabel 1 blijkt dat de groei van de omzet in 1969 vrijwel heeft stilgestaan. Wel hebben enkele groepen, met name de particuliere geldschietsbanken en de groep handelsbanken en landbouwbanken, nog een bevredigende groei weten te bereiken. Hierbij dienen echter twee opmerkingen te worden geplaatst. Het merendeel van de geldschietsbanken is in handen van de financieringsmaatschappijen. Wanneer nu de omzet van deze twee groepen tezamen wordt genomen, dan blijkt dat de omzetzijging bij de geldschietsbanken de omzetzijging bij de financieringsmaatschappijen niet volledig heeft kunnen compenseren. Daarnaast wordt de groei van de groep handels- en landbouwbanken voornamelijk veroorzaakt door de landbouwbanken, die pas eind 1967 met het verstrekken van persoonlijke leningen begonnen zijn.

De zaak komt er echter anders uit te zien, wanneer niet naar de omzetcijfers maar naar de omvang van het uitstaande bedrag wordt gekeken. Dan blijkt (tabel 2), dat het debiteurensaldo in 1969 gemiddeld met 14% is gegroeid. Met uitzondering van de betaalzegelkassen hebben alle categorieën, zij het in verschillende mate, gedeeld in de groei. Ook de financieringsmaatschappijen die op zich hun omzet zagen dalen. Blijkbaar was het mogelijk verschuivingen in de samenstelling van de debiteurenportefeuille aan te brengen, waardoor bij gelijkblijvende omzet het uitstaande bedrag toch niet onbelangrijk kon stijgen. Hierbij zij aangetekend dat factoren van vóór 1969 nog sterk doorwerken. Omdat in 1968 geen conjunctuurbeschikkingen van kracht waren, zijn in dat jaar relatief veel langlopende contracten afgesloten, waarvan een belangrijke invloed uitging op de toeneming van het debiteurensaldo in 1969. Toch blijft de groei van het uitstaande bedrag een punt van belang bij de beoordeling van de discriminerende werking van de conjunctuurbeschikkingen. Maar daarover straks.

Zoals gezegd acht Dr. Vonk de conjunctuurbeschikkingen mede schuldig aan de z.i. ongunstige ontwikkeling van de instellingen die betrokken zijn

Tabel 1.

Verstrekt consumptief krediet (in f. mln.)

	ultimo			% groei in 1969
	1963	1968	1969	
gemeentelijke kredietbanken	78,6	122	127	4
particuliere geldschietsbanken	33,7	177	216	22
betaalzegelkassen	41,1	40	33	-18
handelsbanken en landbouwbanken (Persoonlijke Leningen)	71,5	265	315	19
financieringsmaatschappijen (afbetalingskredieten)	507,9	1.138	1.072	-6
	732,8	1.742	1.763	
financieringsmaatschappijen + geldschietsbanken	541,6	1.315	1.288	-2

Bron: CBS. Berekend aan de hand van de indexcijfers van het consumptief krediet.

Tabel 2.

Debetstanden bij financieringsondernemingen (in f. mln.)

	ultimo			% groei in 1969
	1963	1968	1969	
gemeentelijke kredietbanken	53,5	90	101	12
particuliere geldschietsbanken	27,1	156	204	31
betaalzegelkassen	18,8	24	20	-18
handelsbanken en landbouwbanken (Persoonlijke Leningen)	59,4	250	311	24
financieringsmaatschappijen (afbetalingskredieten)	507,9	1.077	1.178	10
	666,7	1.597	1.814	14
financieringsmaatschappijen + geldschietsbanken	535,0	1.233	1.382	+12

Bron: zie tabel 1.

bij de consumptieve-kredietverlening. In de eerste plaats is hij van mening dat de conjunctuurbeschikkingen nutteloos zijn, omdat het effect op de particuliere bestedingen te verwaarlozen is. Daar valt wel in te komen. Immers, het gedeelte van de particuliere consumptie dat met consumptief krediet wordt gefinancierd is in Nederland betrekkelijk gering. Het totaalbedrag aan verstrekt consumptief krediet is nauwelijks meer dan 3% van de particuliere consumptieve bestedingen. Zelfs van de uitgaven aan duurzame consumptiegoederen maakt het nog maar circa 11% uit. Wanneer dan bovendien de toelaatbare groei nog een redelijke expansie mogelijk maakt, lijkt het zeer aannemelijk dat het remmende effect van deze maatregelen hier te lande — in tegenstelling tot bijv. de Verenigde Staten waar ruim 20% van de totale consumptieve bestedingen met consumptief krediet wordt gefinancierd — nagenoeg nihil is. Veel reden voor toepassing lijkt dus niet aanwezig. Echter, of naast vertrouwen in de praktische bruikbaarheid ook geloof in de politieke wenselijkheid een rol van betekenis speelt, is een open vraag.

Een ander punt is of de conjunctuurbeschikkingen, ondanks hun geringe effectiviteit, toch discriminerend zouden kunnen werken voor de instellingen die eraan zijn onderworpen. Dr. Vonk wijst op twee vormen van verschuivingen. Allereerst zijn slechts afbetalingscontracten (op grond van de Conjunc-

tuurafbetalingbeschikking) gebonden aan normen voor wat betreft minimale kassastorting en maximale looptijd. Dit is niet van toepassing op persoonlijke leningen. De laatste vallen onder de Conjunctuurbeschikking Persoonlijke Leningen, volgens welke slechts de omzet met niet meer dan een bepaald percentage (voor 1969 12%) mag stijgen. Het kan daardoor voorkomen dat in toenemende mate bijv. auto's niet op afbetaling worden gekocht, maar met een persoonlijke lening worden gefinancierd. Een dergelijke verschuiving lijkt inderdaad niet onwaarschijnlijk. De cijfers van het verstrekt consumptief krediet wijzen in die richting. De verschillende normen die in de conjunctuurbeschikkingen worden gehanteerd, werken dus waarschijnlijk discriminerend t.o.v. de instellingen die zich voornamelijk met huurkoop bezig houden.

In de tweede plaats wijst Dr. Vonk erop dat de Conjunctuurbeschikking Persoonlijke Leningen niet van kracht is voor de instellingen die vallen onder het toezicht van De Nederlandsche Bank op grond van de Wet Toezicht Kredietwezen, met name de handelsbanken, de landbouwkredietinstellingen en de spaarbanken. Voor de financieringsondernemingen betekent dit een z.i. „schrijnende discriminatie”. Weliswaar zijn de handelsbanken en de landbouwkredietinstellingen onderworpen aan een kredietrestrictie, maar Dr. Vonk acht de interne verschuivings-

mogelijkheden zo groot dat de krediet-restrictie geen belemmering behoeft op te leveren voor de verstrekking van consumptief krediet.

Ik heb de indruk dat Dr. Vonk de mogelijkheden tot verschuiving overschat. In een periode — zoals in de tweede helft van 1969 — waarin de banken gedurende enige tijd het kredietplafond hebben overschreden, zijn de kansen daartoe gering. Daarentegen biedt de Conjunctuurbeschikking Persoonlijke Leningen aan de instellingen die zich eraan te houden hebben wel belangrijke uitwijkmogelijkheden. De cijfers over 1969 wijzen immers uit dat het mogelijk is, ondanks een stijging van de omzet die royaal binnen de norm blijft, een belangrijke expansie van het debiteurensaldo te realiseren. Die expansie is bovendien naar verhouding groter dan de toelaatbare expansie van de kredietverlening door de banken volgens de gedragslijn van de kredietrestrictie. Weliswaar wordt het debiteurensaldo van de financieringsondernemingen beïnvloed door mutaties in de samenstelling van de portefeuille in vroegere jaren, maar ook de groei van de kredietverlening door de banken is slechts gedeeltelijk beheersbaar. Met name een toenemend gebruik van bestaande kredietlimites kan tot een belangrijke stijging van het uitstaande bedrag leiden. Daar kan aan worden toegevoegd, dat althans de handelsbanken en de landbouwkredietinstellingen zich wel degelijk houden aan de richtlijnen van de Conjunctuurbeschikking Persoonlijke Leningen. Niet omdat ze daartoe wettelijk verplicht zijn, maar omdat De Nederlandsche Bank hun heeft verzocht zich vrijwillig aan deze richtlijnen te onderwerpen. En een verzoek van deze aard door De Nederlandsche Bank wordt niet lichtvaardig terzijde gelegd. Indien de banken onder het bereik van de Conjunctuurbeschikking Persoonlijke Leningen zouden worden gebracht — zoals Dr. Vonk wil — dan zou dit m.i. praktisch geen verbetering brengen. Integendeel. De enige praktische consequentie zou zijn dat de banken, toch al geplaagd door een uitvoerig toezicht van de centrale bank, ook nog aan toezicht van het ministerie van Economische Zaken zouden worden onderworpen.

Houdt het bovenstaande nu instemming in met de huidige wetgeving op het gebied van het consumptief krediet? Bepaald niet! Mijn bezwaren richten zich echter tegen de structuur van de huidige wetgeving, die m.i. alleen tot

verwarring kan leiden. Terwijl de hoofdvormen van het consumptief krediet, het afbetalings(cq. huurkoop)-krediet en de persoonlijke leningen in toenemende mate als substituten worden beschouwd, blijven zij geregeld in verschillende wetten, nl. de Wet op het Afbetalingsstelsel en de Geldschieterswet. Nu staat op het ogenblik de laatste op de helling. Het ontwerp van wet draagt de veelbelovende titel „Wet op het Consumptief Krediet”, maar, anders dan die naam doet vermoeden, biedt ook dit ontwerp slechts een regeling voor de persoonlijke leningen.

Eén van de meest opvallende bronnen van verwarring wil ik slechts noemen. Dikwijls zijn dezelfde instellingen enerzijds als verstrekker van persoonlijke leningen onderworpen aan het toezicht van het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk en als afbetalingsfinancier aan het toezicht van het ministerie van Economische Zaken. Vermoedelijk betekent ook hier tweëerlei toezicht halfslachtige controle. Misschien kunnen de financieringsmaatschappijen tijdelijk voordeel hebben van deze onduidelijke situatie, maar op den duur zullen zij toch meer gebaat zijn bij een overzichtelijke wetgeving, waarin bovendien het consumptief krediet wordt beschouwd als een volwaardige, moderne kredietvorm. Want ook daaraan schort het nog.

Drs. K. Dijk

(De vierwekelijkse rubriek „Geld- en Kapitaalmarkt” wordt verzorgd door medewerkers van het Economisch Bureau van de AMRO Bank te Amsterdam.)

Ingezonden

Metaalindustrie en looninflatie

Onder de titel „Geen credo” presenteerde ESB haar lezers bij het begin van het nieuwe jaar een enigszins gewijzigde opzet. Daartoe behoort een nieuwe „column”, die afwisselend artikelen zal gaan bevatten van een college eminente economische scribenten. Of de redactie van ESB met de invoering van deze artikelenreeks, door „vaste” medewerkers te verzorgen, voor ogen heeft gestaan reacties los te slaan bij de lezers en zodoende meer kopij voor de „open-forumartikelen” bijeen te garen, wordt niet vermeld, maar

komt mij alleszins aannemelijk voor. Welnu, in „Zijn wij nog Nederlanders?” van Prof. Dr. F. Hartog (ESB van 14 januari jl., blz. 55) staat een ogenschijnlijk weinig opvallende, maar niettemin venijnige passage, die voor mij — en naar ik mag aannemen voor een ieder die zich nauw betrokken weet bij de loononderhandelingen in de metaalindustrie — ook op dit moment — twee maanden na de afronding van het loonoverleg — nog een uitdaging betekent.

Uitweidende over eigenschappen die wel aan Nederlanders worden toegeschreven en over normen die zij daaraan zouden ontleenen, meent Hartog dat wij in de jaren zestig het odium van bedachtzaamheid, ingetogenheid en discipline radicaal hebben afgeworpen als „een kind dat te streng is opgevoed en dat juist daardoor later uit de band springt”. Toegespijst op een economisch relevant verschijnsel signaleert hij „de erosie van de weerstand tegen inflatie”.

Het kost ons weinig moeite de strekking van zijn betoog te volgen en te onderschrijven. Dat wordt evenwel anders zodra hij de metaalindustrie — niet onze sterkste bedrijfstak — dit jaar een voorlopigen bij de looninflatie aanwrijft. Juist in de metaalindustrie hebben de overlegpartners — zich voortdurend bewust van hun koploperspositie met betrekking tot de loonontwikkeling in Nederland — het SER-advies over de gezamenlijke inflatiebestrijding serieus genomen. Het is in deze kringen bekend dat van een hoge looneis of forse loonstijging in de metaalindustrie een olievlekwerking uitgaat op andere bedrijfstakken, wier CAO een of enkele maanden later expireert. Soms heeft men in deze kringen zelfs de indruk dat andere bedrijfstakken en branches de metaal-CAO afwachten om eerst dan tot werkelijke loononderhandelingen over te gaan.

Welnu, in die situatie verkerend, dragen de overlegpartners in de metaalindustrie een grote mate van verantwoordelijkheid voor de loonontwikkeling in Nederland. Zij hebben getoond die verantwoordelijkheid aan te kunnen. Zij zijn geen loonsverhoging overeengekomen van 7 à 8%, die vooruitloopt op de verwachte prijsstijgingen en derhalve geen verhoging die impulsen aandraagt voor een nog sterkere inflatie. Zij zijn een geringe, weliswaar reële, loonsverhoging van $2\frac{3}{4}\%$ overeengekomen, het daarmee aan andere inflatiemakers overlatend in welke mate gebruik zal worden gemaakt van de

aanpassing der lonen aan de prijs-indexcijfers van de gezinsconsumptie (glijdende loonschaal). Omdat de $2\frac{3}{4}\%$ loonstijging bedoeld is als een reële verbetering ten opzichte van het gemiddelde loon van 1969, en het prijs-indexcijfer aan het begin van de contractperiode (1 januari 1970) zeker boven het jaargemiddelde van 1969 zou uitkomen¹, is een „opstapje” van 2% aan het oorspronkelijke stijgingspercentage van $2\frac{3}{4}\%$ toegevoegd.

Een gematigde loonstijging van $4\frac{3}{4}\%$ zal de geraamde produktiviteitsstijging van de metaalindustrie in 1970 niet ver ontlopen en kan derhalve niet de door Hartog gewraakte looninflatie in zich bergen. Indien zich in het komende jaar prijsstijgingen voordoen, zullen die grosso modo niet door de lonen in de metaalindustrie, maar door andere factoren veroorzaakt worden. De lonen in de metaalindustrie lopen niet meer vooruit op de verwachte prijsstijgingen, maar wachten deze af. In deze zin is de metaalindustrie „navolger” in plaats van koploper geworden.

In die — buiten de lonen in de metaalindustrie liggende — factoren van prijsstijging schuilt inderdaad een punt dat tijdens de loononderhandelingen in de metaalindustrie veronachtzaamd is. Men zou de partners van het overleg kunnen aanwrijven dat zij bij de formule voor de aanpassing van de lonen alle elementen, die een stijging van het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie tot gevolg hebben, meenemen waaronder ook de verhoging van de tarieven voor de BTW. Indien en voor zover in deze tariefsverhogingen sprake is van een bewust fiscaal beleid, bijvoorbeeld om binnen de Europese Gemeenschappen te harmoniseren — verschuiving van de directe naar de indirecte belastingen — kan men terecht bezwaren koesteren tegen de glijdende loonschaal in haar huidige vormgeving, omdat zij een dergelijk beleid deels zou ondergraven. Maar een zodanig beleid is (nog) niet aan de orde. De jongste belastingverlichtingen in de loon- en inkomstenbelasting bevatten slechts een inflatiecorrectie in de belastingdruk.

Het wil mij voorkomen dat Hartog voorop loopt in de — door hemzelf gesignaleerde — rij van op drift geraakte Nederlanders.

Drs. H. J. M. van Velthoven

(De heer Van Velthoven is economisch adviseur bij St. Eloy, de katholieke metaalbond. Red.)

Naschrift

Loop ik voorop? Misschien. Maar de heer Van Velthoven en zijn metaalarbeiders bepalen het tempo. Hij komt tot bescheiden cijfers door, gelijk hij zelf aangeeft, alleen de initiële stijging te bekijken. Bovendien verwaarloost hij de franje, in de vorm van vakantieverlenging, verkorting van arbeidstijd en verhoging van vakantietoeslag. Rekenen we dit mee, dan komen we aan een initiële stijging van de metaal-lonen van ruim 6 i.p.v. $4\frac{3}{4}\%$. Bovendien is er de secundaire werking. Deze 6% (om het cijfer gemakshalve naar beneden af te ronden) is meer dan de door het Centraal Economisch Plan 1970 geraamde toeneming van de arbeidsproduktiviteit met 4%. De loonkosten stijgen dus per saldo met 2%. Dit geeft weer aanleiding tot een secundaire prijsstijging, die wegens de indexclausule een nieuwe loonstijging oproept. Ook is er een stijging van de wettelijke sociale lasten. Bovendien leert de ervaring dat de verdiende lonen altijd meer stijgen dan de regelingslonen.

Alles bij elkaar kunnen we de loonstijging met het genoemde Centraal Economisch Plan stellen op 8%. Dat is het dubbele van de toeneming van de arbeidsproduktiviteit. Er valt dus nog een flink stuk looninflatie te verwachten. Dit alles dan nog onder de beperkende voorwaarde dat de toeneming van de arbeidsproduktiviteit volledig wordt doorgegeven in de prijzen. Daarvoor is een zeer stringent prijsbeleid nodig. In het verleden is er bij hoogconjunctuur veelal een parallelle beweging van lonen en prijzen geconstateerd. Bij de hier verwerkte veronderstellingen blijven de winsten nominaal gezien gelijk. Het zal nog moeten blijken of dit gelukt. Anders gezegd: de hier vermelde raming is een minimum raming.

Wie is er nu op drift? Mij dunkt de heer Van Velthoven, maar blijkbaar zonder dat hij het zelf weet.

Prof. Dr. F. Hartog

¹ De onderhandelingen over de materiële verbeteringen werden op 5 december afgerond. De prijsindexcijfers van de gezinsconsumptie van de maanden november en december 1969 waren op dat tijdstip nog niet bekend.

Moeizaam karwei

De kloof tussen wat nodig is en wat beschikbaar is ter financiering ervan blijft dus, zo is de conclusie over de beschouwing van de begroting voor 1971 en volgende jaren. Met de opmerking dat hier een belangrijke intellectuele opgave ligt voor de economen in de jaren '70, wordt overgegaan tot de orde van de dag (*ESB*, 25 februari 1970, blz. 213).

Daar er al een begin is gemaakt met de jaren '70 poog ik met het onderstaande de economen een handreiking te geven. Zoals bekend is voor elke produktie nodig arbeid, kapitaal en grond. Aan deze factoren vallen resp. loon, rente en pacht als deel van de produktie toe. De overheid kan bij haar beleid uitkiezen van welke van deze delen de belastingen genomen worden. De wijze waarop momenteel de belastingen worden opgelegd is geheel onafhankelijk van de genoemde indeling. Alles is betrokken op personen en produkten, zijnde de directe en indirecte belastingen.

In het verleden en het heden zijn er wel meningen die naar een andere opzet verwijzen. Dit betreft in het bijzonder de bestemming van de pacht van de grond. Vijf meningen daarover volgen hier:

1. Adam Smith heeft van het particulier innen van de pacht van de grond gezegd: „hier wordt geoogst waar niet gezaaid is”.
2. David Ricardo streed in Engeland tegen de korenwetten omdat de hogere korenprijs als hogere pacht alleen ten goede kwam aan de grondeigenaars. Hij formuleerde de pachtwet, waarvan J. S. Mill zegt: „het verschijnsel pacht te doorgronden is een eerste vereiste om inzicht te krijgen in het economisch gebeuren”.
3. De auteur van het bekende werk *Vooruitgang en Armoede*, de Amerikaan Henry George, stelt dat de pacht van alle grond aan de gemeenschap behoort. Op deze wijze wordt het gelijke recht van alle mensen op de natuurgaven gerealiseerd.
4. Heinrich Richard, oud-rijksbouwmeester in Bonn, stelt: „Nur der Boden kann die Steuer tragen”, (*Die Entfesselung der Wirtschaft* ¹).
5. Drs. A. van Stuyvenberg, wethouder van financiën in Eindhoven, zegt in *Gemeente Financiën* 1968, nr. 10, blz.

¹ Verlag für Wirtschaftsförderung, Darmstadt.

183: „Wegen zijn er primair ten behoeve van de onroerende goederen”, en verder: „Dit betekent dat door het tot stand brengen van de voorzieningen aan de toevallige eigenaars der omliggende onroerende goederen een kapitaalwinst in de schoot wordt geworpen”. Het is gemakkelijk in te zien dat hier voor „onroerende goederen” grond gelezen moet worden. In een voorgaand artikel (G.F. 1968-4) pleit hij voor het bepalen van de blote waarde van de grond als basis voor de bijdragen van de wegen.

Deze punten kunnen worden aangevuld met een citaat uit *ESB* over de ontwikkelingslanden: „Sociale hervormingen houden hier in eerste instantie landhervorming in, omdat grondbezit de voornaamste bron van macht is in ontwikkelingslanden en de grond meestal in handen is van slechts een kleine bevolkingsgroep” (*ESB* van 25 februari 1970, blz. 231). Ook de westerse landen kennen nog de feodaliteit, zij het in gemaskeerde en fijn gespreide vorm, maar qua invloed even funest.

Gezien in het licht van de gestelde opdracht aan de economen zijn t.a.v. de economische structuur de westerse landen ook nog in ontwikkeling. Dit betreft in het bijzonder de wijze waarop de overheid de kosten die gemaakt moeten worden „terug verdient”. Want alle gemaakte kosten resulteren in hogere pachtwaarden van de grond. Het CBS, dat daar tot dusver weinig van weet, publiceerde nu een bericht over de bouwkosten van de huizen die in drie jaren praktisch *niet* * en over de kosten van de grond die *wel* tot tweemaal zo veel zijn gestegen! Ook de inspanning die de biologen e.a. zich getroosten om ons land leefbaar te houden komt er zeker uit als hogere pachtwaarden.

De pacht van alle grond is het sociale loon voor de overheid. Voor de economen is dit een gereede stelling om te toetsen. Prof. Tinbergen geeft een vingerwijzing met het bestemmen van zijn Nobelprijs voor een onderzoek naar de invloed van het belasten van grootgrondbezit in ontwikkelingslanden.

S. Sevenster

* *Wat heet „praktisch niet”? Volgens het „Statistisch Bulletin”, no. 10 van het CBS dd. 29 januari jl. bedroeg het voorlopige indexcijfer bouwkosten van woningen in het derde kwartaal 1969 122, tegen 100 in 1966 (noot redactie).*

Mededelingen

Vierde leergang Buitenlandse Betrekkingen

Door het Nederlandsch Genootschap voor Internationale Zaken wordt, in samenwerking met de Stichting der Nederlandse Universiteiten en Hogescholen voor Internationale Samenwerking (NUFFIC), jaarlijks een post-academische leergang Buitenlandse Betrekkingen georganiseerd.

Voor de vierde maal zal deze, van oktober 1970 tot mei 1971, worden gehouden in het Gebouw van het Nederlandsch Genootschap voor Internationale Zaken (Alexanderstraat 2, Den Haag). Hij staat open voor Nederlands sprekende personen (uit Nederland en andere landen, met name België, Indonesië, de Nederlandse Antillen en Suriname) met een voltooide universitaire opleiding of een daarmee gelijk te stellen opleiding of achtergrond; over de toelating zal uiterlijk op 30 augustus 1970 worden beslist. De leergang wordt tevens, als onderdeel van hun opleiding, gevolgd door de aanstaande attachés van de buitenlandse dienst.

De leergang beoogt op wetenschappelijke wijze een inzicht te geven in de factoren die invloed oefenen op de structuur der internationale verhoudingen. Daarbij wordt ook aandacht geschonken aan de plaats van Nederland in het internationale verband.

In grote lijnen bestaat het programma uit de volgende leerstof:

- vergelijkende politieke geschiedenis van de moderne tijd
- politieke aspecten van het buitenlandse beleid
 - (a. enkele theoretische aspecten,
 - b. het buitenlandse beleid van enkele westelijke staten, westelijke samenwerking en oost-west-betrekkingen, c. niet-westerse landen)
- internationale organisaties
- internationale economische betrekkingen.

Voorts zijn er besprekingen van geselecteerde problemen in discussiegroepen en is er een talenpracticum voor de vervolmaking van de talenkennis (twee middagen Frans, een middag Engels).

Inschrijvingen dienen te worden gezonden aan de afdeling Internationaal Onderwijs van de NUFFIC, Molenstraat 27, Den Haag. Nadere inlichtingen worden verstrekt door het Nederlandsch Genootschap voor Internationale Zaken (tel. (070-18 03 86) en de NUFFIC (tel. (070-63 05 50).

Executive Program in International Management

De Columbia University Graduate School of Business organiseert van 7 tot 26 juni a.s. in Parijs (Reid Hall, 4 rue de Chevreuse) een Executive Program in International Management, bestemd voor topfunctionarissen uit het bedrijfsleven, ook uit Nederland. De voertaal van het „Program” is Engels.

Het accent van deze studieweken zal liggen op „Corporate strategy and administration in a changing multinational environment”. Van de vele onderwerpen vallen o.a. te noemen:

- Developing the international executive;
- Trends in international management;
- Recent European mergers and what they mean;
- Comparative business: USA and Europe;
- The strategy of multinational enterprise;
- The manager and the computer;
- Financial problems in multinational companies;
- Decision making and group behavior;
- New trends in personnel practices;
- Multinational management and motivation;
- Capital markets in Europe;
- The external environment of international business.

Aanmeldingen kunnen ook nog na 1 mei worden ingestuurd, maar dan wel met spoed. De totale kosten van het drieweekse programma bedragen \$ 800 of F.frs. 4.440.

Vrijwel tegelijkertijd wordt ook een avondcursus „New Trends in Multinational Management” gegeven, voor „Junior Executives and Graduates”. Deze vindt plaats op de avonden van 9, 11, 16, 18, 23 en 25 juni 1970. De kosten hiervan bedragen \$ 120 of F.frs. 665.

Nadere inlichtingen: Reid Hall, 4, rue de Chevreuse, Parijs 6e, tel. ODEon 24-83. Een uitvoerige folder is bovendien verkrijgbaar bij het Britse Consulaat-Generaal in Amsterdam.

Boek-van- de-maand

Abram Mey tachtig jaar. Liber Amicorum. W. de Haan, Bussum 1970, 199 blz., f. 30.

Aan libri amicorum ligt vaak een aantal obligate vriendelijkheden ten grondslag aan het adres van degenen voor wie zij zijn bestemd. Soms geven zij ook een tijdsbeeld of sluiten een tijdvak af. Het opmerkelijke van dit boek is dat de vriendelijkheden niet geforceerd aandoen en dat het wel onderscheiden zakelijke deel een aantal bijdragen bevat, dat het lezen en wellicht meer nog het overdenken waard is.

Allereerst enkele woorden over het min of meer persoonlijke deel van het boek. Prof. Dr. A. Mey, aan wie het bij diens tachtigste verjaardag is opgedragen, heeft een interessante en gevarieerde carrière achter de rug. Wellicht juist zijn grote strijdbaarheid heeft hem vele vrienden doen maken en zijn goede gezondheid veroorlooft hem ook heden ten dage nog midden in het leven te staan. Van de typische karaktereigenschappen van Prof. Mey getuigen Prof. G. L. Groeneveld in een voorwoord, Prof. Dr. H. J. van der Schroeff in een aantal niet van humor gespeende herinneringen, Ir. E. Hijmans in een in het maatschappelijke vlak getrokken beschouwing en Prof. Dr. J. Tinbergen, die op sobere maar indringende wijze vertelt van zijn ontmoetingen met Abram Mey. Het min of meer persoonlijke deel van het boek vindt zijn afsluiting in een artikel van de heer H. van de Bunt over het werk van Prof. Mey voor de Orde van Organisatie-Adviseurs en in een opstel van J. Hirsch die het werk van de Nederlandse hoogleraar als adviseur van de jonge staat Israël beschrijft.

Voor mensen die Prof. Mey persoonlijk kennen — en dat zijn er velen — vormen deze beschouwingen een goede hors d'oeuvre voor het boek. Het tweede deel, dat belangrijk groter in omvang is

dan het eerste, heeft mijn aandacht in het bijzonder getrokken, omdat het enkele beschouwingen bevat die zeker niet in de vergetelheid mogen raken. Men treft er artikelen in aan die een bedrijfseconomisch of zelfs een algemeen karakter dragen, doch daarnaast bevat het tweede deel ook een groep van bijdragen die zijn toegespitst op de accountancy.

Allereerst wil ik wijzen op een opstel van de altijd weer boeiende Prof. Dr. Ir. J. Goudriaan onder de titel: „Van bedrijfsleer via bedrijfseconomie naar bedrijfskunde”. In dit opstel rekent hij onder andere af met de kritiek die men destijds had op zijn indeling van de bedrijfskunde in vijf hoofdfuncties van de onderneming, de technische, de commerciële, de financiële, de sociale en de administratieve functie. De algemene beheersfunctie zou daarbij onder de tafel zijn gevallen. Goudriaan geeft toe dat de beheersfunctie het allerbelangrijkste, maar tevens het „minst doceerbare deel” van de bedrijfskunde is. Alleen academici met een vijf- tot tienjarige ervaring zou men met vrucht kunnen wijzen op de veelzijdige, coördinerende en inspirerende taak van het centrale bestuur. Daarom betuigt deze in Zuid-Afrika wonende, voormalige Rotterdamse hoogleraar zijn volledige instemming met de post-doctorale leer-gang in de bedrijfskunde, zoals men die thans aan de Nederlandse Economische Hogeschool kent.

Prof. Dr. P. Kuin tracht in een beschouwing onder de titel „Tweeërlei arbeidsverhouding” de persoonlijke en de zakelijke kant van de arbeidsverhouding met elkander te verzoenen. Daarbij speelt hij met de gedachte in de onderneming onderscheid te maken tussen twee categorieën van personeels-

leden, die met een vast en die met een los dienstverband. Die met een vast dienstverband zouden een meer verzekerde positie moeten krijgen, die met een los dienstverband zouden zich alle rechten kunnen voorbehouden en een grote vrijheid hebben de onderneming te verlaten. Een gevaarlijk onderscheid, dat bovendien is ingegeven door de zorgen rondom de krappe arbeidsmarkt van het ogenblik. Trouw aan de onderneming, aan de gemeenschap waarin men werkt, is nog steeds een uiterst subtiële zaak, die op den duur wellicht alleen goed verwezenlijkbare is als de factoren ondernemingsleiding en arbeid niet meer tegenover elkaar staan, doch een goede synthese weten te vormen.

Prof. Dr. Paul A. M. van Philips, leerling en opvolger van Prof. Mey aan de Universiteit van Amsterdam, brengt de problematiek van de ontwikkelingslanden naar voren in een opstel met als titel „Bedrijfseconomische aspecten van de groei”. Hij is van oordeel dat de micro-aspecten van de groei — in tegenstelling tot de macro-aspecten — onvoldoende aandacht krijgen, althans in Nederland. In de Amerikaanse literatuur is dat anders. Daar is de „feasibility study”, het onderzoek naar de economische uitvoerbaarheid van een bepaald investeringsproject, reeds volledig gemeengoed. Een complete projectstudie omvat, behalve een aantal algemene aspecten, gegevens omtrent de markt en van de expansie van die markt, technische factoren, waaronder ook arbeid, management en vestigingsplaats, financieel-economische aspecten, gegevens betreffende het nationaal-economische rendement en speciale faciliteiten. Prof. van Philips gelooft dat de micro-planning in het kader van de ontwikkelingshulp van toenemend belang zal zijn.

Opmerkelijk is ook de beschouwing van Prof. Dr. André Piëtre van de

Parijse Sorbonne, getiteld „La société de consommation”. De gedachten-gang van deze hoogleraar is zeer recht-lijng. In de Middeleeuwen werd de economie gekenmerkt door grote schaarste; van de zestiende tot de negentiende eeuw was de schaarste minder uitgesproken, doch stond een ascetische spaarzaamheid op de voor-grond. Thans leven wij in een consump-tie-economie. Keynes is de meest con-sequente theoreticus van deze econo-mie die haar hoogtij na de tweede wereldoorlog beleeft. De moderne reclame en het afbetalingskrediet heb-ben de consumentenmaatschappij haar huidige aanzien gegeven. André Piëtre veroordeelt deze maatschappij, omdat zij naar zijn oordeel het economische evenwicht verstoort; op sociaal gebied wanverhoudingen doet ontstaan en de moraal ondergraaft. Uit zijn in welge-kozen bewoordingen neergeschreven philippica licht ik enkele bloempjes: „La manifestation la plus visible de cet anti-humanisme essentiel, c'est le débordement actuel d'érotisme qui rabaisse l'homme à l'animal et réduit la femme à n'être plus pour l'homme qu'un objet, qu'un instrument de plaisir”. En aan het slot van zijn beschou-wing: „N'est-il pas significatif que la société de consommation se développe en même temps qu'une décadence générale du goût et de l'art?”. Een typisch puriteins geluid, dat ik zo open nooit in Nederland heb gehoord. Zijn onze zeden dan zoveel lichter geworden dan die van de Fransen?

Na deze min of meer algemene be-schouwingen, nog een enkel woord over de bijdragen handelend over het vak accountancy. Het boek bevat opstellen van Prof. R. J. Chambers over „Ac-counting and the public interest”, van Prof. Dr. J. H. Enthoven over „Current value accountancy within the progress of economic development”, van Prof. Dr. Gerhard G. Mueller over „On the unity of accounting”, van Dr. Herbert Rättsch over „Der Konzern-abschluss in der Bundesrepublik Deutschland” en van Prof. A. M. van Rietschoten over „De betekenis van de inlichtingen vanwege de gecontro-leerde voor de accountantscontrole”. Alle typische vakbijdragen, waarvan ik slechts over die van Prof. Mueller een korte opmerking zal maken.

Deze Amerikaanse hoogleraar (Seattle) noemt niet minder dan 57 specialismen in het accountantsberoep, waaruit blijkt dat er van eenheid niet veel sprake is. Een zekere mate van eenheid zou mogelijk zijn door het scheppen van een gemeenschappelijke

wetenschappelijke grondslag. Als moge-lijke grondslagen noemt hij: a. het dubbele boekhouden, b. de benadering vanuit de economische theorie, c. de benadering via de kwantitatieve metho-de en d. de benadering van de zijde van de gedragswetenschappen. Hij ver-werpt deze theoretische grondslagen en acht een systeembenadering als theorie het meest belovend. In de praktijk betekent deze grondslag dat de accoun-tancy niets anders is dan een middel om informatie op een ordelijke en meer nog op een systematische wijze te verzame-len en over te brengen. Het laatste woord over de wetenschappelijke grond-slag van de accountancy zal daarmee

zeker nog niet zijn gesproken.

Tot slot vermeld ik nog dat het liber amicorum besluit met een biblio-grafie van de publikaties van Abram Mey, waaruit blijkt hoe een veelzijdig en vruchtbaar schrijver de man wel is die het onderwerp van dit boek vormt, alsmede met een lijst van vrienden die het verschijnen van het boek mogelijk hebben gemaakt. Het boek verdient niet alleen aandacht in die kring; het zal zeker ook belangstelling onder-vinden bij velen die de nog steeds ac-tieve hoogleraar Abram Mey niet van nabij kennen.

Dr. P. van Zuuren

Dr. W. A. A. M. de Roos — De economische machtspositie. Aspecten van de inte-gratie van kartels en concerns in het welzijnsstreven van een groter geheel. Stenfert Kroese, Leiden 1969, 204 blz., f. 16,70.

Uw recensent acht dit een teleurstellend boek. Het snijdt een interessante, actuele problematiek aan — kort weer-gegeven in titel en ondertitel — waar-over in het Nederlandse taalgebied weinig is geschreven. Daarom hoopt men een betrouwbare gids in handen te krijgen. Dat is niet het geval en de uitkomst van het onderzoek vervluchtigt hoofdzakelijk in een aantal vage wens-dromen en komt voor het overige niet verder dan enige concrete voorstellen die weinig nieuws behelzen.

De Roos' centrale gedachtegang is dat de mededinging als organisatie-principe van de westerse ondernemings-gewijze voortbrenging door kartel-vorming en concentratie in het gedrang komt en dat de mededingingspolitiek slechts het optreden van kartels eniger-mate effectief kan bestrijden. De grote ondernemingen daarentegen bezitten en behouden hun economische macht, die zij kunnen misbruiken. Dit misbruik bestaat in de bedreiging en aantasting van de waarden en doelstellingen van de samenleving. Daarom kan de mededingingsconceptie niet langer in het middelpunt staan van het denken over economische machtsposities, maar

het begrip *normatieve integratie*. Dit wil uitdrukken dat in doelstellingen en beleid van de grote ondernemingen een harmonie met de normen en waarden van de samenleving moet komen. Deze harmonie dient objectief beoor-deeld te worden, nl. als afwezigheid van spanningen en conflicten.

Deze normatieve integratie wil De Roos — in tegenstelling tot Bergsma — zien als wederzijdse beïnvloeding, d.w.z. een zekere wisselwerking tussen de normen van de onderneming en de normen van de samenleving. Is dit een ongefundeerd optimisme, zo vraagt de auteur zich af, omdat hiermede ver-antwoordelijkheid gevraagd wordt van de bezitters van economische macht? Bepaald niet, want de onderneming handelt verantwoordelijk wanneer zij bij het nastreven van haar eigen belang zich ook richt op de belangen van de samenleving als geheel. Concreet zou zich deze verantwoordelijkheid mani-festeren in openbaarheid en meer mede-zeggenschap van de werknemers en van het algemeen belang.

Onze teleurstelling is samen te vatten in de volgende kritische opmerkingen:

1. Er wordt wel beweerd, maar niet aangetoond of aannemelijk gemaakt dat de mededinging niet meer functioneert, door concentratie wordt ontcracht of aanmerkelijk verzwakt.

2. Het misbruik van de economische macht omvat een zo weids begrip als de bedreiging en aantasting van de waarden en doelstellingen van de samenleving. Wat behelzen deze waarden en doelstellingen, is dit proces van aantasting over de hele linie aan de gang, of is het een partiële zaak en zo ja, waar en in welke mate? Welke samenleving is in het geding? Als een door een Nederlandse onderneming aangevoerd internationaal Kinine- en Kinidine-kartel (met enige steun van Nederlandse overheidsinstanties) de Amerikaanse consument exploiteert, is er dan sprake van misbruik van macht t.o.v. de samenleving (de Nederlandse of de Amerikaanse samenleving?) of van normatieve integratie?

3. Als de normatieve integratie tot stand komt (laten wij het aannemen) wordt dan wederzijdse beïnvloeding (a) méér dan de schepping van een „military-industrial complex” zoals thans het USA-systeem wordt aangewreven, (b) méér dan een etatisme ten gunste van grote concerns in een systeem van indicatieve planning zoals het in Frankrijk vigerende wordt nagegeven, (c) méér dan een corporatisme analoog aan het vooroorlogse Italië, waar de grote concerns in de (dwang) kartels het voor het zeggen hadden?

M.a.w. hoe kan voorkomen worden dat de grote ondernemingen de overheid of de overheid de grote ondernemingen „normatief integreren”? Hoe is anderzijds te voorkomen dat medezeggenschap verkrijgende werknemers (en hun georganiseerde achterban) gemeene zaak maken met medezeggenschap gevende ondernemingsbestuurders ten koste van bepaalde algemene belangen (bijv. analoog aan de Noord-Italiaanse closed-shop- en hoge lonenpolitiek)?

4. Als de democratisering in grote ondernemingen wordt ingevoerd, hoe verhoudt zich deze met de door De Roos reeds naar het tweede plan verschoven, maar naar algemeen gevoelen nog wel een rol spelende concurrentie uit andere EEG-landen? Gaan deze twee samen, of belet de eerste een adequate reactie op de tweede?

Kan men aannemelijk maken dat democratisering (een politieke term) binnen de onderneming zich verdraagt

Met Van der Wolk de mist in

Men kan er zeker van zijn dat er heel wat mensen rondlopen die vooruit willen komen in dit leven. Onze samenleving is, zoals bekend, sterk op sociale stijging georiënteerd. Dat het klimmen op de maatschappelijke ladder geen eenvoudige opgave is, mag eveneens niet onbekend zijn. Vele bedrijven en organisaties houden zich echter onvoldoende bezig met de carrièreplanning van hun medewerkers.

Dit laatste heeft de econoom Drs. E. van der Wolk er toe gebracht een boekje¹ te schrijven, waarin hij zijn vertrekpunt neemt niet bij het bedrijf, maar bij de man die duidelijk ambities heeft om hogerop te komen. Hoe moet deze „coming manager”, zoals hij hem noemt, nu handelen om zijn kans op maximale ontplooiing en stijging zo groot mogelijk te maken? Voorwaar een aardig onderwerp.

Een onderwerp dat deze recensent — in zijn minder sceptische buien — wel aanspreekt, al was het alleen maar omdat hij in het verleden ook in de „social lift” is gestapt. Wie weet, ben ik wel een „coming manager”.

De lezing van het boekje heeft me niet veel verder gebracht. En ik heb het gevoel dat het anderen — ook de minder sceptischen onder hen — ook zo zal vergaan. Wat Van der Wolk namelijk te zeggen heeft wordt met de kwalificatie gemeenplaats treffend omschreven.

Het komt er op neer — als we de woordenbrij even vergeten (wat weinig moeite kost) — dat de „coming manager” er goed aan doet de nodige kennis te vergaren, van tevoren een carrièreplan maakt, hard doch met verstand werkt, zich oriënteert op de kansen buiten zijn bedrijf, e.d.

Het „eigenlijke, wezenlijke, natuurlijke promotiemotief” moet volgens Van der Wolk zijn: „de ontplooiing van mijn persoonlijke capaciteiten”. Gevaar voor mislukking bestaat wanneer de zogeheten oneigenlijke motieven de overhand krijgen, zoals daar zijn: zelfoverschatting, ijdelheid, de aansporing van de echtgenote of anderen, de behoefte aan meer status, de behoefte aan meer macht en de behoefte aan meer geld.

De schrijver maakt het de lezer wel moeilijk hem serieus te nemen. En het hijgerige stijltje, dat sterke associaties oproept met het-de-wereld-light-openvoor-u reclamefolder-jargon van universiteiten voor zelfstudie, doet de deur dicht. Dat is tenslotte het lot van elke open deur.

Bram Peper

¹ Drs. E. van der Wolk: „Carrièreplanning”, Ned. Uitg. Mij., z.j., 72 blz., f. 8,75.

met de weinig onziende internationale concurrentie of is er grond voor een vermoeden, dat industriële democratie dezelfde (soms onvermijdelijke) vertragingen en inefficiënties te zien zal geven als de politieke democratie? Zo ja, leidt dit er dan toe dat Nederlandse ondernemingen t.z.t. overgenomen worden door buitenlandse concerns? Trekken deze zich dan veel van onze idealen en wensen aan?

Over al deze vragen had men een — eventueel korte — uiteenzetting willen vernemen.

5. De auteur zegt dat het Neo-Liberalisme de aansluiting mist bij de realiteit. Deze uitspraak geldt stellig voor De Roos' studie over de machtspositie. Hij meent bijvoorbeeld dat de macht van Unilever en Philips in Nederland zodanig is dat het eerste concern kan

besluiten alleen duurdere margarine te produceren en het tweede alle fabrieken buiten Eindhoven kan sluiten en de productie in Eindhoven concentreren. Deze ondernemingen zouden dat toch praktisch niet zonder grote verliezen kunnen doen? De ontbrekende goedkope margarine zou dan — alle schaalvoordelen ten spijt — zeer snel door de concurrentie aan de markt worden gebracht en de arbeidsmarkt in Eindhoven kan bij mijn weten niet een extra belasting van duizenden arbeiders verdragen. Het gaat niet om de voorbeelden, maar om de irrealiteit die er aan ten grondslag ligt. Het vraagstuk van de economische macht is wel wat complexer en subtieler dan hier wordt voorgesteld.

6. Niet alleen ten aanzien van wat de auteur niet zegt, maar ook ten aanzien

van wat hij wél poneert rijzen bedenkingen. Naast aansluiting aan de realiteit, wordt ook aansluiting aan de literatuur gemist:

a. Gaat het aan om in een wetenschappelijk boek een economische school (Neo-Liberalisme) alleen door middel van haar critici aan het woord te laten? Wetenschappelijke objectiviteit vereist dat men een bestreden opvatting zelf napluist en aan de hand van de meningen van de auteurs van de betreffende school of richting zijn kritiek ontvouwt. Derdehands werk schept alleen maar verwarring.

b. De Amerikaanse mededingingswetgeving en -politiek wordt van belang geacht met het oog op wat in de EEG gaat gebeuren. De economische structuur van de Euromarkt vertoont veel overeenkomst met de Amerikaanse omstandigheden, aldus de auteur. Dit is een oppervlakkigheid, want juist vanuit het gezichtspunt van de mededingingsvraagstukken bestaan er grote verschillen. Afgezien daarvan, men zou als lezer, gezien de getrokken parallel, geïnteresseerd zijn in de Amerikaanse ontwikkeling der laatste jaren. Het betoog is echter gebaseerd op een artikel van 1951 en een boek van 1960, die geen van beide de grote veranderingen in het beleid en in het denken waarop dit steunt tot uiting brengen. De „rule of reason” waarmee De Roos dit onderdeel besluit, is verleden tijd. Het is voor grote concerns in de Verenigde Staten praktisch uitgesloten nog horizontale of verticale fusies door te voeren. Dat kan men misschien een onvolledige, maar toch geen ontoereikende mededingingspolitiek noemen. De aanval op de conglomerate concentraties is van jongere datum, maar de auteur had hier een klassieke „case” als die van Procter and Gamble/Clorox (1964) toch wel mogen noemen. Zijn cijfers (blz. 67) zijn eveneens verouderd en geven een idee van stabiliteit. Het Annual Report of the Federal Trade Commission van 1967 geeft evenwel een toename van 100 tot 600 „cases” op jaarbasis te zien en het jaarlijkse totaal van door het Department of Justice, F.T.C. en particulieren geïnitieerde aantal gevallen steeg van gemiddeld 196 in de jaren 1945-1948 tot 1.056 in de periode 1950-1962 (J. W. Markham: „The new Anti-trust Policy and the Individual Business Firm, in *Law and Contemporary Problems*, summer 1965). Dit zijn natuurlijk niet allemaal fusiegevallen, maar dat zijn de door De Roos — zonder bron — geciteerde vermoedelijk ook niet.

c. Hetzelfde bezwaar geldt voor de schets over West-Duitsland. Verouderde literatuur ligt er aan ten grondslag en de bronnen heeft De Roos niet geraadpleegd, hetgeen leidt tot (a) onjuiste voorstellingen: het Bundeskartellamt (BKA) staat niet los van het Bundeswirtschaftsministerium (dit kan „Weisungen” geven) en heeft sinds 1958 het pleidooi gevoerd voor een concentratiewetgeving en -beleid. Ook is met de term „kartelautoriteiten” niet alleen het BKA bedoeld. Artikel 44 van het G.W.B. verdeelt de competenties; (b) onjuiste diagnoses: er is een „Kartellnovelle” gereed die een concentratiebeleid involveert; het is dus niet zo als De Roos stelt dat men er niet aan toekomt. Dit oordeel is prematuur.

d. Ook overigens zijn er in deze hoofdstukken vele scheve voorstellingen. De Hoge Autoriteit heeft meer dan eens belangrijke voorwaarden opgelegd bij concentratieaanvragen. Het citaat van een Leidse hoogleraar met betrekking tot het beleid van de Engelse regering (blz. 64), dat De Roos met instemming en kennelijke politieke implicaties citeert, had beter achterwege gelaten kunnen worden. Het is nl. een totaal onjuiste taxatie geweest. De verklaring van de scherpste van het mededingingsbeleid op pagina 56 in aansluiting aan de opvatting van een Utrechtse hoogleraar had De Roos m.i. als econoom dienen te wegen. Misschien weet hij waarom in Frankrijk met traditioneel een zeer lage in- en uitvoerquote geen mededingingsbeleid wordt gevoerd, en in Italië zelfs geen wetgeving bestaat, terwijl in West-Duitsland, met de hoogste invoerquote van de drie landen ook de scherpste politiek uit de bus is gekomen?

7. De afbakening van de begrippen kartel en concentratie is weinig bevredigend. De Roos neemt afstand van de klassieke karteldefinitie, die de juri-

dische zelfstandigheid en economische binding der aangesloten ondernemingen benadrukt en meent dat in een kartel de ondernemingen juist economisch zelfstandig blijven. Tegelijk noemt hij het kenmerkende van een kartel de regeling „of beter nog de beperking van de economische mededinging”. Gaan die twee samen? Of heft beperking van de mededinging de economische zelfstandigheid op, zodat — wanneer bepaalde voorwaarden vervuld zijn — kartels overgaan in concentraties? Hier zit een lastige problematiek die zelfs niet aangeduid wordt.

Bij het concentratiebegrip noemt de auteur de relatieve concentratie; niet haar pendant: de absolute. De concentratiecurven van de eerste grafiek (pag. 9) geven echter geen uitsluitsel omtrent de absolute en relatieve concentratie in Nederland, want:

- a. de curven kruisen;
- b. zij beginnen bij 10, 25 en 50 ondernemingen en vertellen ons dus niets over de grootste ondernemingen (men kan in het ongetekende stuk 0-10 ondernemingen enkele curven nogmaals laten kruisen en het verloop kan verschillende graden van absolute concentratie behelzen). Dit is een fundamenteel bezwaar, want de auteur behandelt de grote concerns;
- c. men vraagt zich af of de omzet ook betrekking heeft op de uitvoer. Zo ja, dan wordt aan de grafiek alle waarde ontnomen.

Samenvattend meen ik dat de auteur zijn studie (die hij interdisciplinair én internationaal georiënteerd heeft opgezet) een te ambitieuze opzet heeft gegeven. Als hij zijn capaciteiten zou richten op een grondige behandeling van één of enkele der vele deelonderwerpen die in zijn boek zijn aangesneden, zou men ongetwijfeld een beter resultaat kunnen verwachten.

Drs. H. W. de Jong

ZOJUIST VERSCHENEN :

de zevende, herziene druk van
dr. H. M. H. A. van der Valk —

**DE GELD- EN KAPITAALMARKT
NATIONAAL EN INTERNATIONAAL
208 blz.**

geb. f 22,90

Dit boek en de in dit nummer besproken
uitgaven worden u gaarne geleverd door:

DE WESTER BOEKHANDEL
NIEUWE BINNENWEG 331
p/a N.E.H., BURG. OUDLAAN 50 — Rotterdam

Na één en twintig jaar het presidentschap van de Nederlandsche Bank te hebben bekleed, nam Dr. M. W. Holtrop eind april 1967 afscheid van deze instelling. Bij die gelegenheid is in een groot aantal periodieken gewezen op de eminente betekenis van Holtrop voor de ontwikkeling sinds de tweede oorlog van de monetaire theorie en het monetaire beleid, zowel in Nederland als in het buitenland. Het mededelingenblad van de Kring van Amsterdamse economen, *Orbis economicus*, wijdde zelfs een geheel (september 1967) aan Dr. Holtrop.

Dr. M. W. Holtrop
(Foto W. van Suchtelen)

De ideeën van Holtrop zijn neergelegd in zijn proefschrift over de omloopsnelheid van het geld, alsmede in een zich over vele jaren uitstrekkende lange reeks van artikelen, verspreid over een groot aantal binnenlandse en buitenlandse tijdschriften. Maar daarnaast vinden de gedachten van Holtrop met betrekking tot de monetaire analyse en het monetaire beleid ook hun neerslag in de verslagen van de Nederlandsche Bank, waarvan er één en twintig onder zijn leiding en verantwoordelijkheid tot stand kwamen.

Dit laatste heeft de directie van de Nederlandsche Bank na Holtrops aftreden er toe gebracht uit de tijdens het bewind van Holtrop tot stand gekomen verslagen een selectie te maken van die gedeelten, welke kunnen worden geacht de ontwikkeling van zijn denken gedurende die periode het beste weer

te geven, en deze in boekvorm te publiceren. Het resultaat daarvan ligt thans voor ons in de vorm van een dik boek, dat als titel *Analyse en beleid* meekreeg en door de huidige president van de Bank, Dr. J. Zijlstra, van een kort „Ten geleide” werd voorzien.

Wij juichen de publikatie van dit boek toe, omdat daarmee de ontwikkeling van het monetaire beleid in Nederland in de periode 1946-1966 en de daaraan ten grondslag liggende theoretische gedachtegang overzichtelijk is samengevat. Misschien zou men elke tien of vijftien jaar een dergelijke bundel moeten samenstellen.

Wij vragen ons echter wel af of het boek als eresaluut aan Dr. Holtrop, als hoedanig het is bedoeld, wel helemaal is geslaagd.

In de eerste plaats rijst de vraag of het wel juist is, zoals nu is gebeurd, al de geselecteerde gedeelten uit de verslagen geheel aan Dr. Holtrop toe te schrijven, terwijl toch, naar wij menen te mogen aannemen, de samenstelling van het bankverslag het werk is van niet alleen de president, maar ook van andere personen en organen binnen de Nederlandsche Bank, waarbij we met name denken aan de Studiedienst.

Dr. F. de Roos: De algemene banken in Nederland. Academische paperbacks. A. Oosthoek's Uitg. Mij., Utrecht 1968. Vijfde geheel herziene druk, 167 blz., f. 17,50.

Wanneer in ons land een boek een vijfde, geheel herziene druk beleeft, voorziet het kennelijk in een behoefte. Dat dit met het onderhavige boek het geval is, wekt geen verwondering. De zo belangrijke rol die het bankwezen in de volkshuishouding vervult, de betekenis die moet worden toegekend aan zijn vermogen tot geldschepping en de wenselijkheid aan dit vermogen grenzen te kunnen stellen door het toezicht van een monetaire autoriteit, vormen een dankbare stof voor de examens waaraan jaarlijks talloze kandidandi en andere studerende zich hebben te onderwerpen. Het is dan ook vooral voor hen dat dit boek, zoals de achteromslag zegt, bestemd is. En daar de Nederlandse literatuur op dit gebied schaars is, zullen velen gaarne naar dit

In de tweede plaats vragen we ons af waarom het boek niet werd voorzien van een inleidend synthetisch artikel met betrekking tot Holtrops ideeën, in de geest van bijv. het artikel, dat door Prof. Dr. G. A. Kessler werd geschreven voor het reeds genoemde speciale nummer van *Orbis economicus*.

In de derde plaats moet worden geconstateerd, dat een curriculum vitae en een bibliografie van Dr. Holtrop ontbreken, hetgeen, gezien de bedoeling van het boek, als een gemis moet worden gevoeld.

In de vierde plaats merken we op, dat niet blijkt wie voor de gemaakte keuze van de gedeelten uit de verschillende verslagen verantwoordelijk is.

Hoewel we, zoals we hiervoor stelden, deze publikatie op zichzelf ten zeerste waarderen, vragen we ons tenslotte toch af of niet in een veel grotere behoefte zou zijn voorzien, indien men een bundel had samengesteld, bestaande uit de belangrijkste publikaties van Holtrop, die over een groot aantal binnen- en buitenlandse tijdschriften zijn verspreid en daardoor vaak veel minder gemakkelijk vindbaar zijn dan de verslagen van de Nederlandsche Bank, die in elke (economische) bibliotheek voorhanden zijn. Misschien kan een dergelijke publikatie in de toekomst nog eens worden gerealiseerd.

Drs. G. de Man

boekje grijpen, vooral in de handzame, prettig leesbare, zij het nog altijd vrij kostbare paperback-vorm, waarin het thans is verschenen.

Zij ontvangen een handleiding die hen voor het examen redelijk voorbereidt. De plaats van de algemene banken in de structuur van het Nederlandse bankwezen als geheel wordt goed geschetst. Hun actief bedrijf wordt uitvoerig beschreven, de geldscheppende functie met de daaraan door de geldscheppingscoëfficiënt gestelde limiet grondig geanalyseerd. Jammer is dat het passief bedrijf weinig aandacht krijgt, zodat ook de vraag, of met meer vrucht van liquiditeitscreatie dan van geldcreatie gesproken kan worden, niet aan de orde komt. Ook de relatie tussen geldcreatie en

haar gevolgen vindt maar een uiterst summiere behandeling. Er volgen hoofdstukken over de betekenis van de algemene banken voor de kapitaalmarkt, over hun functie in het betalingsverkeer — welk hoofdstuk tevens de ontwikkeling van de structuur der algemene banken sedert het einde van de tweede wereldoorlog bedoelt te beschrijven — en over de relaties tussen de banken en de nationale en internationale geldmarkt. Een zesde en laatste hoofdstuk behandelt de overheidscontrole op het bankwezen.

De lezer die deze tekst grondig heeft doorgewerkt zal voor zijn examen vast wel slagen. Of hij ook een inzicht zal hebben gekregen in de fascinerende ontwikkeling die het algemene bankwezen in de laatste twintig jaar heeft doorgemaakt — een periode waarin de balanstelling der algemene banken tot bijna het zesvoudige steeg, de kredietgeving aan de particuliere sector tot het zestienvoudige, doch de creditsaldi in rekening-courant, het door de banken geschapen geld, slechts verdubbelden — moet, jammer genoeg, betwijfeld worden.

De oorzaak daarvan ligt, naar het mij voorkomt, in de oorsprong en de geschiedenis van dit boek. Geconcipieerd als een dissertatie, die diende te getuigen van het vermogen van de promovendus om een analytische beschrijving van het Nederlandse bankwezen te geven, die voldeed aan de eisen van de toenmalige stand van de wetenschap, als zodanig uitnemend geslaagd en bij verschijnen in 1949 ook voor het algemene publiek toegankelijk gemaakt, is het naar zijn opzet niet in de eerste plaats een didactisch werk geweest. Niet de behoefte tot voorlichting spreekt er uit, maar veeleer die tot positie kiezen en tot dispuut, zoals dat voor een proefschrift past. Sedertdien is van de oorspronkelijke tekst heel wat geschrapt en ook veel daaraan toegevoegd, in het bijzonder in deze laatste druk. Nochtans is de schrijver er niet in geslaagd er een nieuw boek van te maken. Nog ten minste de helft van de huidige tekst is identiek met die van 1949. Zulks kan niet anders dan tot ernstige misverstanden bij de lezer leiden. Wanneer deze bijvoorbeeld op blz. 9 leest: „... dat het... gewenst bleek, ook de ontwikkeling op het terrein van het bankwezen, met name sedert het einde van de tweede wereldoorlog in het vierde hoofdstuk summier te beschrijven...”, beseft hij niet dat die zin uit 1949 dateert en dat van de zeventien bladzijden tekst van hoofd-

stuk 4 er ongeveer dertien gelijkloënd zijn met de eerste druk. Wanneer hij vervolgens op blz. 101 leest: „... dat de post schatkistpapier in de balansen der algemene banken een zeer voornaam plaats is gaan vervullen, en dat het niet in de lijn der verwachtingen ligt, dat in deze situatie belangrijke veranderingen zullen komen”, bedenkt hij niet dat die zin geschreven werd op een tijdstip dat die post 65% uitmaakte van de totaalstelling der bankbalansen. Evenmin is hij er op verdacht dat de op blz. 102 „per einde 1966” gesignaleerde post schatkistpapier van „niet minder dan f. 2.892 miljoen” toen nog maar 12½% van de balanstelling bedroeg. In de eerste druk lezen wij op die plaats, in een voor het overige eensluidende tekst: „per einde 1948” en „niet minder dan 73% van het balanstotaal”.

Uit deze twintig jaar tijdsverschil tussen conceptie en laatste druk lijken mij eveneens de zo archaisch aandoende passages over de verhouding tussen Staat en Nederlandsche Bank te verklaren. Zo lezen wij op blz. 54, dat „... het de Overheid, via haar macht over de centrale bank, altijd mogelijk is om tijdig aan de aangegane verplichtingen te voldoen...”. Uitlatingen in dezelfde zin zijn te vinden op blz. 102, 122 en 140. Al die passages werden geschreven in 1949. Zij weerspiegelen de pessimistische verwachtingen die destijds, kort na de nationalisatie van de Bank, over de ontwikkeling van de relatie tussen Staat en Bank prevaleerden. Het is jammer dat de schrijver,

nu de tussenliggende jaren geleerd hebben dat de schatkist geenszins naar eigen goeddunken over het krediet van de Bank kan beschikken, geen aanleiding heeft gevonden zijn tekst te wijzigen.

Het zich niet losmaken uit de gedachtenwereld van 1949 spreekt ook uit de geringe aandacht die gegeven wordt aan het beloop van de betalingspositie als determinant van de liquiditeitspositie van het bankwezen. Hoofdstuk 5 mist node een daaraan gewijde paragraaf. Meer aandacht voor de gevolgen van hardnekkig betalingsbalansoverschot voor de positie van het bankwezen, onderscheidenlijk in omstandigheden van inconvertibiliteit en van convertibiliteit, had wellicht ook kunnen leiden tot een andere waardering van de tussen de Nederlandsche Bank en het bankwezen getroffen kasreserveregelingen van 1954 en 1963, dan waarvan de schrijver blijk geeft.

Het is jammer te moeten concluderen, dat wat thans voor ons ligt naar uiterlijk wel een modern boekje is, maar innerlijk ernstige symptomen van veroudering vertoont. Moge een zesde druk niet slechts een geheel her„ziene”, maar ook een geheel her„doordachte” uitgave worden.

Dr. M. W. Holtrop

(Een zesde druk is zojuist verschenen en nadat de heer Holtrop zijn recensie afslot. Red.)

Dr. J. C. P. A. van Esch: *Het afwentelen van belasting*. N. Samsom, Alphen aan den Rijn 1969, 183 blz., f. 27,50.

Belastingen mogen dan weliswaar bij vele mensen ergernis oproepen, Dr. van Esch, die zich op het Ministerie van Financiën met fiscale politiek bezighoudt, heeft aan de belastingen de vreugde kunnen ontlenu dat ze hem een geschikt onderwerp voor zijn dissertatie boden. Deze dissertatie behandelt volkomen theoretisch de macro-economische belastingafwenteling.

Alvorens Dr. van Esch zijn literatuurbeschouwing begint, die bijna de helft van het aantal bladzijden van het proefschrift opeist, maakt hij duidelijk wat hij precies onder belastingafwenteling verstaat en in welke groepen hij de belastingen indeelt. In zijn studie wil hij nagaan wat voor gevolgen de doorberekening van de belastingen heeft op

de secundaire categoriale inkomensverdeling. De invloeden van verandering in die verdeling op het economisch proces worden buiten beschouwing gelaten. Vermeld dient te worden dat de primaire categoriale verdeling rechtstreeks voortvloeit uit het productieproces, terwijl de secundaire categoriale verdeling ontstaat door herverdeling van de primaire inkomens door de overheid. Dr. van Esch gaat na wat de invloed op de secundaire verdeling zou zijn indien de belastingplichtige wel of niet op de belasting zou reageren. Reageert hij hier wel of dan is er sprake van doorberekening. Het verschil tussen de situaties waarin wel en waarin niet wordt doorberekend noemt hij afwenteling.

Hiervoor wordt de categoriale verdeling in vijf onderdelen gesplitst: drie aandelen van de factorbeloningen, het winstaandeel en het aandeel van de ontvangers der inkomensoverdrachten. De indeling van de belastingen moet hierop aansluiten, vandaar dat onderscheid wordt gemaakt tussen: inkomensbelasting (op factorinkomens) winstbelasting, goederenbelasting (op output van bedrijven), factorenbelasting (op input van bedrijven) en verteringsbelasting (op particuliere consumptie).

Hierna gaat Dr. van Esch over tot een, in ieder geval voor mij, verhelderende literatuurbeschouwing, waarin hij nagaat in hoeverre de door hem onderscheiden belastingen een plaats in de literatuur hebben gevonden.

Dan volgt de eigen analyse, die wordt verdeeld in: 1 — afwenteling in een gesloten groepenhuishouding, 2 — afwenteling in een open groepenhuishouding en afwenteling in een vrije ruilverkeershuishouding. Onder een groepenhuishouding wordt verstaan het groepsgewijze optreden van subjecten (bijv. vakbonden, werkgeversbonden, consumenten, overheid). In de analyse, die systematisch is opgebouwd, wordt er steeds van uitgegaan dat de overheid de belastingen besteedt aan reële uitgaven of aan inkomensoverdrachten. Nagegaan wordt wat voor invloeden dan de door Van Esch onderscheiden belastingen hebben op de categoriale inkomensverdeling, in het geval dat wel en dat niet belastingdoorberekening plaatsvindt, in een volledige bezette groepenhuishouding, in een onderbezette groepenhuishouding, in een open groepenhuishouding en in een vrije ruilverkeershuishouding.

Het is onmogelijk in een korte boekbespreking hierop uitputtend in te gaan. Ik vermeld daarom slechts een belangrijke conclusie van dit proefschrift. Deze is dat een inkomens- en verteringsbelasting enerzijds en een winst-, goederen- en factorenbelasting anderzijds gelijke afwentelingsmogelijkheden hebben. De eerste groep belastingen noemt de auteur de gezinsbelastingen en de tweede de bedrijfsbelastingen.

Ik wil deze boekbespreking besluiten met de opmerking, dat dit proefschrift een duidelijk systematische theoretische opbouw heeft, waarin vooral de literatuurstudie interessant is. De eigen analyse zal zeker velen teleurstellen, omdat geen antwoord wordt gegeven op de vraag of de belastingen wel of niet worden afgewenteld. Indien deze vraag positief wordt beantwoord heeft

Voor de statistiekemerds

Je kunt het zo gek niet opnoemen of het staat er wel in:

- in 1939 werd in Nederland f. 19,2 mln. neergeteld voor bioscoopbezoek; in 1967 f. 81,4 mln. Daarentegen liep de frequentie van het bioscoopbezoek terug tot ongeveer de helft: in 1939 werden er door elke 100 Nederlanders 460 „bioscoopjes gepikt”, in 1967 nog maar 241.
- in 1946 spendeerde de overheid netto f 3,40 per inwoner voor cultuur en recreatie, in 1967 f. 56,40.
- Kippen hebben in Nederland altijd meer gehad dan mensen (in 1900 ruim vier miljoen kippen, in 1968 45 miljoen), behalve in de jaren van de tweede wereldoorlog: in 1940 nog 35 miljoen, in 1943 nog maar vier miljoen; in 1944 en 1945 was er (althans volgens het CBS) geen kip meer te bekennen!
- In 1902 bedroeg het, naar koopkracht van 1963 herleide, gemiddelde inkomen per inwoner f. 381, per belastingplichtige echter f. 6.681. In 1963 waren diezelfde bedragen f. 3.031 en f. 6.861.
- In 1950 werden van de 96.500 ter kennis van de politie gekomen misdrijven er 61.700 opgehelderd, in 1968 100.700 van de 216.100. Een, onder het motto „Burger, weeg uw kansen” uitgevoerd, rekensommetje leert dat het percentage ophelderingen in die periode is gedaald van 64% tot 47%.

Ernstige en curieuze statistische gegevens, ontleend aan de, ter gelegenheid van het zeventigjarig jubileum van het CBS verschenen, uitvoerige CBS-publikatie „Zeventig jaren statistiek in tijdreeksen, 1899-1969” (189 blz., f. 18,50).

dR

het vooral zin de invloed op de inkomensverdeling (zowel categoriaal als personeel) na te gaan. Hopelijk vormt

deze dissertatie een eerste stap in deze richting.

Drs. L. Hoffman

S. G. Lettinga-Vegter: Beurs en effecten in kort bestek. De Financieele Koerier, Amsterdam 1969, 130 blz., f. 6,50.

Dit boekje wil een eenvoudige en beknopte handleiding zijn over taak en werkwijze van de effectenbeurs en over alle vormen van belegging die aldaar worden verhandeld. Ook aan de moderne waarderingsnormen voor aandelen is aandacht besteed, evenals aan moderne beleggings- en spaarvormen als funds en verzekeren op aandelenbasis.

In een „Ten geleide” schrijft Mr. U. J. N. de Graaff, directeur van de Vereniging voor den Effectenhandel, o.a.: „Voor vele termen, begrippen en uitdrukkingen, die men in de financiële pers aantreft maar welke betekenis voor vele spaarders nog duister is, geeft dit boekje een verklaring en uitleg. . . . Door dit met kennis van zaken geschreven boekje zal ongetwijfeld bij velen een beter inzicht ontstaan in hetgeen ‘de Beurs’ is en doet en in wat ‘effecten’ zijn. . . . Moge het boekje de belangstelling trekken die het verdient. Het ‘kort bestek’, de vlotte leesbaarheid en het handige formaat zullen hiertoe zeker bijdragen”. Met het geciteerde kunnen wij het geheel eens zijn. Het boekje is beslist

een handig vademecum voor beleggers geworden.

Natuurlijk zijn er nog wel wensen. Bij het schrijven moest Mevrouw Lettinga, zoals zij in haar „Woord vooraf” mededeelt, steeds de neiging onderdrukken te breedvoerig te worden. Hierin nu is zij naar onze mening niet iets te goed geslaagd. Bij het doorlezen van het boekje kwamen we namelijk passages tegen, die we onvoldoende toegelicht vonden. De beknoptheid — het boekje is zo compact geschreven dat er werkelijk geen zin teveel in staat — is daar ten koste gegaan van de duidelijkheid. Met een toelichtend zinnetje hier en een voorbeeldje daar zou dit al te verhelpen zijn. Zo'n revisie zou tevens kunnen worden benut om enkele foutjes die in de tekst voorkomen, te verwijderen en een zaakregister toe te voegen. Veel tijd gaat daar niet inzitten. Ook overigens zouden we hierop niet lang behoeven te wachten, want de herdrukken volgen elkaar snel op. Naar wij vernamen is reeds de vierde druk in voorbereiding. Een welverdiend succes!

d.W.

In een ondertitel spreekt de schrijver van een futurologische verkenning. Alleen reeds daarom zou een boek als dit de aandacht verdienen, immers niet alleen voor het bedrijfsleven maar ook voor de overheid is het vooruitzien van groot belang. In menig opzicht zal de overheid eerder en verder dan het bedrijfsleven moeten vooruitzien. Daarvoor behoeft men waarlijk de oude zegswijze „regeren is vooruitzien” niet van stal te halen.

Het boek is verdeeld in een zestal hoofdstukken. Het eerste is niet meer dan een inleiding, waarin wordt geweten op de zich uitbreidende taken van de overheid, de versnelde maatschappelijke ontwikkeling, de bevolkingsgroei en de explosie van wetenschappen en techniek. Men kan een disharmonie in die ontwikkeling vaststellen door het achterblijven van sociale, politieke en culturele opvattingen. Vooral dit nahinken vormt een uitdaging aan het bestuur en aan de bestuurswetenschap.

Een aantal toekomstvisies geeft het tweede hoofdstuk, waarvan ik slechts kan zeggen dat het een voortreffelijk overzicht geeft van de voornaamste studies op dit gebied. „Maatschappij in beweging”, zo luidt de titel van het derde hoofdstuk, waarin de schrijver nader ingaat op het bevolkingsvraagstuk, op de verstedelijking, op de werkgelegenheid en op de gevolgen daarvan voor het geestelijke klimaat. Van zijn bezorgdheid over deze klimaatontwikkeling laat hij telkens in dit boek blijken.

Geen wonder dat de overheid onder druk komt te staan en dat is dan ook het thema van het vierde hoofdstuk, waarin de bevolkingsgroei, de bevolkingsspreiding, de ruimtelijke ordening, de welzijnszorg, het verkeer, de belastingdruk en enkele internationale vraagstukken ter sprake komen. Nergens gaat de schrijver diep op deze problemen in. Daar, waar door anderen nog geen antwoord op bepaalde vraagstukken is gegeven — en dat is bij de meeste het geval — beveelt hij een nadere bestudering aan.

Welke bijdrage kan de bestuurswetenschap in dit alles leveren? Wat bestuurswetenschap eigenlijk is vertelt het boek niet. Wel stelt de schrijver dat, wil zij een volwaardige plaats gaan

innemen onder de wetenschappen, zij niet mag voorbijgaan aan de vraag hoe te voorzien in de gebleken tekortkomingen en hoe een soepele aanpassing van het bestuur aan de zich wijzigende omstandigheden mogelijk is. Dit betekent in de praktijk dat zij het accent zal moeten leggen op het dynamische element, op een rationele benadering en op een voortdurende scholing (éducation permanente).

Wat dit laatste betreft wordt gesproken van een omvorming van de ambtelijke mentaliteit in die zin, dat de weerstand tegen sociale veranderingen wordt omgebogen in een wil om de onvermijdelijke ontwikkeling op te vangen en daaraan zo goed mogelijk leiding te geven. Gepleit wordt voor aandacht, niet alleen voor de techniek van het besturen, maar ook voor de omgeving waarin het bestuur functioneert. Naar mijn oordeel een wat late constatering voor een wetenschap die het algemeene welzijn op het oog heeft. Ruimtelijke ordening, inflatiebestrijding, recreatie, milieuhygiëne, het zijn alle problemen waarmee de overheid zich op actieve wijze moet inlaten.

Het laatste hoofdstuk is gewijd aan de methoden en aan de organisatie. Steeds weer blijkt hoe belangrijk het is dat het ambtelijke apparaat leert heen te kijken over de schotjes die het eigen vak begrenzen. Aandacht wordt gevraagd voor de moderne efficiencybevordering, voor een vlotteré administratie, voor onderzoek en in het bijzonder voor het operationele onderzoek, en voor de administratieve automatisering. Vooral de mogelijkheden van de computer — het wondermiddel van deze tijd — hebben de schrijver sterk in hun ban.

Twee concrete punten in dit laatste hoofdstuk wil ik niet onvermeld laten, mede omdat het boek zo weinig concreets bevat. De schrijver levert een pleidooi om — terwille van de goede gang van zaken — de vice-minister-president het beheer te geven over alle centrale diensten, die hun arbeid verrichten ten behoeve van alle ministeries of althans ten behoeve van het algemene regeringsbeleid. Daarbij denkt hij aan het Centraal Planbureau, het Centraal Bureau voor de Statistiek, de Rijksplanologische dienst, de Rijkspsychologische dienst, de Rijksmecha-

nische administratie enz. Tevens toont hij zich voorstander — overigens met grote voorzichtigheid — van een vierde bestuurslaag tussen gemeente en provincie, zoals wij die reeds kennen in het openbaar lichaam Rijnmond en in het havenschap Delfzijl.

De inhoud van dit boek heeft mij teleurgesteld. De schrijver, oud-ambtenaar, oud-minister van wederopbouw en volkshuisvesting, lid van de Raad van State, blijkt een typische vertegenwoordiger te zijn van de gevestigde orde. Weliswaar onderkent hij de problemen die min of meer in de toekomst spelen, maar hij komt niet toe aan een oplossing, kennelijk uit vrees een standpunt te moeten innemen. Men kan mij tegenwerpen dat het hier gaat om wetenschap en niet om politiek, dit neemt niet weg dat de lezer zich herhaaldelijk ergert aan uitdrukkingen als „dit is een nadere studie waard”, „dit verdient onze aandacht” of „dat ware wel eens te overwegen”.

Het boek is dan ook nauwelijks een futurologische verkenning te noemen. Het herkauwt een aantal meningen en denkbeelden zonder dat een eigen mening als resultante naar voren komt. Men vraagt zich daarom af voor welke categorie van lezers het boek bestemd is. Naar mijn mening zullen overwegend lagere en middelbare ambtenaren er iets uit kunnen leren.

Men ontkomt niet aan de indruk dat de schrijver dusdanig in de ban is gekomen van de technische en maatschappelijke stroomversnellingen, dat hij alleen nog maar heil kan zoeken in de beslissingen die de computer aan de ambtenaren kan voorleggen. Aan de beperkingen van dit hulpmiddel is hij kennelijk nog niet toegekomen. Ik geloof dan ook dat dit boek een matige bestuurlijke verkenning is, die alleen maar als verdienste heeft dat sommige zaken op een rijtje worden gezet. Een oplossing van de vele in het boek gestelde vraagstukken zullen wij slechts kunnen vinden in een duidelijke stellingname en in daaruit voortvloeiende maatregelen, die op lange termijn effect sorteren. Aan vaagheden hebben wij in deze tijd geen behoefte.

Drs. P. van Zuuren

Prof. Mr. L. J. M. Nouwen: Heeft de coöperatiewinst een dubbel gezicht? Een tot een beschouwing uitdijende annotatie op het arrest van de Hoge Raad van 14 mei 1969, rolnummer 16113. FED, Deventer z.j., 47 blz., f. 5.

Uitgangspunt van de dissertatie van Dr. Smit zijn twee nationale beleidsdoelinden in de Verenigde Staten, die als gelijkwaardig zijn erkend. Het ene beleidsdoel is de bevordering van vrij en vreedzaam collectief arbeids-overleg tussen vakverenigingen en ondernemers. Het andere is de bevordering van de vrije concurrentie. Beide beleidlijnen hebben hun weerspiegeling gevonden in een pakket rechtsregels: arbeidsrecht en antitrustrecht. De confrontatie van arbeidsrecht en antitrustrecht verwijst naar de sociologisch relevante vraag welke grenzen aan de macht van bepaalde maatschappelijke groepen kunnen worden gesteld.

Het eigenlijke object van het boek is „een juridische waardering van bepaalde verschijnselen te geven in het dubbele licht van arbeidsrecht en mededingingsrecht”. *Materieel* object is dus het conflict tussen concurrerende economie en de onderlinge aaneensluiting om collectief onderhandelen mogelijk te maken. *Formeel* object is het juridisch gezichtspunt; daarmee verbonden is de onderzoeksmethode vrijwel voornamelijk de inhoudsanalyse van wetteksten en de uit hun concrete toepassingen resulterende jurisprudentie, aangevuld met literatuuronderzoek.

Het boek bestaat uit vier delen. In het eerste en belangrijkste deel geeft de schrijver een historisch overzicht van ontstaan en werkzaamheid van vakverenigingen en de ontwikkelingen, die haar functioneren hebben beïnvloed. Wordt de vakvereniging aan het begin van de 19e eeuw als combinatie beschouwd, aangegaan tot verhoging van lonen en tot benadeling van anderen en op grond daarvan als samenzwering eerst strafrechtelijk, later burgerrechtelijk veroordeeld, steeds meer ontstaat een subtieler afwegingsproces waarin wordt nagegaan met welke normen de vrijstelling van vakverenigingen onder het antitrustrecht kan worden gelegitimeerd. Als basispunten in deze ontwikkeling passeren de revue de Sherman Antitrust Act, Clayton Act, Norris La Guardia Act, National Labor Relations Act (ook wel Wagner Act), gewijzigd en aangevuld door de Labor Management Relations Act (ook wel Taft-Hartley Act), en de Labor Management Reporting and Disclosure Act (ook wel Landrum-Griffin Act).

Op uiterst heldere wijze (overigens

kenmerkend voor het gehele boek) wordt uiteengezet, hoe door iedere volgende wet en de daaruit resulterende jurisprudentie de balans tussen werkgevers en werknemers een duwtje in een bepaalde richting krijgt. Vervolgens wordt een aantal kaders onderscheiden, waarin onderhandelingen over arbeidsvoorwaarden kunnen worden gevoerd. Dr. Smit gaat nu na of er een tendens aanwezig is naar een verwijding van de onderhandelingskaders. Hij concludeert dat tegenover de toenemende bereidheid in sommige sectoren en bij sommige ondernemingen blijvend verzet of afnemende bereidheid staat in andere sectoren en bij andere ondernemingen. Dat deze tendens niet eenduidig is, verklaart hij uit de grote uitgestrektheid van het gebied der Verenigde Staten, uit de grote verschillen tussen de streken onderling en hun economische opbouw, uit de verschillen tussen vakverenigingen in organisatorische kracht en uit het feit, dat de ontwikkelingen in de Verenigde Staten geen aanleiding hebben gegeven tot de vorming van een classesolidariteit op landelijk niveau. Het streven naar grote onderhandelingskaders is de vakbeweging vooral ingegeven door haar wens het loon te standaardiseren. Met name heeft ze hier op het oog de discrepantie in lonen tussen het Noorden en Zuiden. De ten gevolge van de uitstoting uit de landbouw ontstane druk op de arbeidsmarkt in het Zuiden roept de wens voor grotere onderhandelingskaders op.

Interessant is de verklaring, die de auteur geeft van het feit dat de éne vakvereniging meer intensief pogingen in het werk stelt om de ongeorganiseerden te organiseren. Hij acht hier minder van belang de vraag of de vakvereniging vak- dan wel bedrijfsbond is, maar zoekt de verklaring in de vraag of het produkt of de dienst die door die vakbond wordt voortgebracht een nationale dan wel een plaatselijke markt heeft. Daar waar een produkt een nationale markt heeft, vindt men meer aandacht voor een volledig sluitende organisatie.

Het samenballende effect, dat het streven van de vakvereniging naar zo groot mogelijke onderhandelingskaders heeft, wordt strijdig geacht met het pluralistisch maatschappijbeeld. Dr. Smit stelt dan ook, dat dit pluralisme niet alleen overeenstemt met de staatsstructuur maar ook met het maat-

schappelijk patroon van de Verenigde Staten. Juist met het oog op handhaving van de maatschappelijke concurrentie wordt het antitrustrecht gehanteerd om de verwijding van onderhandelingskaders (en het daarmee samenhangende samenballende effect) te beperken. De andere weg, die ter integratie, de afgedwongen vermaatschappelijking van macht (eigenlijk verstatelijking van de macht, *W.v.V.*), is geblokkeerd door de traditie van „self-interest”, onderhouden door het vigerende rechtsstelsel, de gefragmenteerde structuur van de vakbeweging en van de ondernemerswereld. Maar ook is indicatief voor het pluralistisch denken, dat wetgever en rechter zo duidelijk twee beleidlijnen, nl. tot bevordering van handelsbelang en tot bevordering van collectief arbeidsoverleg, als evenwaardig hebben erkend, zonder naar een synthese te streven. Maatschappelijke werkelijkheid en juridische vormgeving lopen hier parallel.

Het tweede deel beschrijft ontstaan, ontwikkeling en kenmerken van het Amerikaanse antitrustrecht. Aan het einde van de vorige en het begin van deze eeuw ontstaan zeer grote ondernemingen met onderlinge combinaties, die een geweldige ongecontroleerde macht bezitten. Dat als tegenwicht tegen de grote trusts een antitrustbeleid ontstond en niet een tendens naar een meer directe overheidsregulering van het economisch handelen verklaart de schrijver uit het feit, dat de grote meerderheid van de bevolking de voorkeur gaf aan een herstel van de regulerende functie van onpersoonlijke markten boven economische controle door de federale overheid. Dr. Smit deelt de motieven die aan het antitrustrecht ten grondslag liggen in naar motieven, die betrekking hebben op de handel, op de gehele economie of op de maatschappij als geheel.

Het handelsmotief wordt aangeduid met: de vermijding van belemmering van vrije concurrentie in industriële en handelstransacties. In het verlengde hiervan ligt het algemeen-economische motief: de vrije werking van het marktmechanisme bewerkstelligt de meest wenselijke verdeling van produktiemiddelen over verschillende takken van bedrijvigheid. Het sociaal-politieke of algemeen maatschappelijk motief geeft rechtstreekse verwijzing naar de vakbeweging. Door middel van het antitrustrecht is het mogelijk een betere en meer gelijkmatige verdeling van de maatschappelijke macht tot stand te brengen. Het is bij deze doelstelling,

dat het antitrustrecht duidelijk het terrein van de economie te buiten gaat. Het antitrustrecht richt zich hier op de fragmentatie, de machtsdiffusie als een alternatief voor de in Amerika minder begeerde machtsintegratie.

Maar ook het arbeidsrecht stoelt op de waarde van maatschappelijke fragmentatie. Opent het enerzijds voor de werknemers binnen het antitrustrecht een mogelijkheid tot aaneensluiting, anderzijds geeft het de werkgevers (Taft-Hartley Act) een instrument in handen de onderhandelings eenheid klein te houden en een fragmentatie van het personeel te bewerkstelligen. Dr. Smit stelt: „In zoverre vakverenigingen de conglomerate ondernemingen willen aanpakken en fragmenteren, hebben zij het antitrustrecht aan hun zijde. In zoverre ondernemers de vakverenigingen willen aanpakken en fragmenteren, hebben zij het arbeidsrecht en soms het antitrustrecht aan hun zijde”.

Zowel het Amerikaanse arbeidsrecht als antitrustrecht, beide voortvloeiend uit de algemene waarde van de machtsdiffusie, die in de Verenigde Staten hoog staat genoteerd, ziet de auteur in toenemend conflict komen met de maatschappelijke ontwikkeling naar grotere eenheden, resulterend uit de automatisering van de industrie, containervervoer en stedelijke vraagstukken. Tussen waarde en maatschappelijke werkelijkheid ontstaat zo een snel groeiende spanningsverhouding. Hoewel (blz. 151) de schrijver stelt, dat hij onbeantwoord zal laten of het stelsel van fragmentering aan de eisen van een nieuwe tijd beantwoordt, is reeds het stellen van het probleem enigszins richtinggevend voor het antwoord.

Voor de niet-jurist is het derde deel het minst interessant. Via een wetshistorische (gedeeltelijke dubluur van het eerste deel) en technisch-juridische aanpak gaat de schrijver hier de toepasselijkheid na van het antitrustrecht op vakverenigingen.

In het vierde deel, dat nagenoeg losstaat van de voorgaande delen, wordt een casuïstische behandeling gegeven van de mate waarin vakbonden erin slagen lasten ten gevolge van kosten van loonsverhoging of bescherming van de werkgelegenheid af te wentelen. Systematiek is hier verkregen door deze lastenafwenteling te behandelen van kleinere naar steeds ruimere maatschappelijke kaders. Aardig is hier de synthese van de juridische (casuïstische) behandeling op een economisch (kosten)stramien, terwijl de volgorde tevens

een historische parallel heeft: van de lastenafwenteling op de meest enge kring van gezamenlijke leden, via meer ruime kringen van de werknemers buiten de vakverenigingen, andere vakverenigingen, eigen werkgever, andere werkgevers naar zeer ruime (in wezen buiten de sfeer van de industriële verhoudingen liggende) kringen van consumenten, overheid en zelfs internationale lastenafwenteling (door middel van bijv. acties ter beperking van immigratie en invoerbelemmeringen) op handel en industrie in andere landen.

Oordelend in het besef immer eenzijdig te zijn, het volgende. In deze dissertatie is een gecompliceerd en veelzijdig stuk Amerikaanse werkelijkheid op uiterst heldere en verhelderende wijze aan de orde gesteld, met als resultaat een zeer leesbaar boek. Jammer is, dat de schrijver nergens een serieuze poging waagt om arbeidsrecht en antitrustrecht als normstelsels te beschouwen, die voortvloeien uit twee vigerende waarden in de Amerikaanse samenleving, kort aangeduid met groeps-solidariteit en pluralisme.

De ontstaans- en bestaansgrond van deze waarden zou onderzocht kunnen zijn, waardoor een meer procesmatige benadering van het probleem zou zijn verkregen. Het geheel blijft nu teveel steken in de casuïstiek, hoewel gezegd dient, dat het formeel-juridische gezichtspunt hiertoe snel aanleiding geeft en overigens door de schrijver op voortreffelijke wijze is uitgevoerd. Toch is niet helemaal uit de verf gekomen hoe en waar arbeidsrecht en antitrustrecht nu tegenover elkaar staan of elkaar versterken. Enerzijds zijn daar de in het arbeidsrecht gegarandeerde collectieve onderhandelingen als legale uitholling van het antitrustrecht. Anderzijds wordt de scheiding van macht tussen bedrijfsdirecties (beoogd in het antitrustrecht) in het arbeidsrecht uitgebreid (en daarmee versterkt) naar de scheiding van vakverenigings- en ondernemingsmacht.

Tenslotte dringt bij lezing van het boek onontkoombaar de vergelijking met de Nederlandse situatie zich op. Voor de Nederlandse situatie kunnen de in de inleiding en nabeschuiving van het boek genoemde verschillen met de Amerikaanse situatie niet méér zijn dan een stimulans ook ten onzent de raakvlakken van arbeidsrechtelijke regelingen en mededingingsrecht op hun maatschappelijke consequenties te bedenken.

Drs. W. van Voorden

Preadviezen uitgebracht voor de Nederlandse Vereniging voor Rechtsvergelijking, no. 3, 1969. Kluwer, Deventer 1969, 103 blz., f. 9,50.

Dit boekje bevat de volgende preadviezen:

1. Prof. Mr. F. H. van der Burg — Toezeggingen en pseudo-wetgeving in het administratieve recht;
2. Prof. Mr. Ch. P. A. Geppaart — De rechtswaarde van niet op de wet steunende bestuurshandelingen van de belastingadministratie.

Departementale richtlijnen voor het beoordelen van oprichtingen en statutenwijzigingen van naamloze vennootschappen. Voorzien van een korte toelichting door Prof. Mr. J. M. M. Maeijer. N. Samsom, Alphen aan den Rijn 1970, f. 14,50.

Textieladresboek van de Nederlandse textielindustrie en groothandel. Samen-gesteld met medewerking van de redacties van *Textilia*, *Texpress* en *Mobilia*. Uitgeversmaatschappij Dili-gentia, Amsterdam, zevende druk 1969, 502 blz., f. 41,60.

Dit adresboek geeft een vrijwel volledig systematisch overzicht van de bedrijfsgegevens van de textielfabrieken en de textielgroothandelsondernemingen hier te lande. Ten behoeve van gebruikers buiten Nederland zijn de volledig vertaalde inhoudsopgaven in het Frans, Duits, Engels en Spaans opgenomen. Naast een alfabetische namenlijst van fabrikanten en grossiers, bevat het boek, door tabbladen gescheiden, registers waarin o.a. leveranciers van vezels, tops, garens, de garenerwerkende industrie, de non-wovens, de veredelingsbedrijven, de (loon)-confectiefabrieken, de matrassenfabrikanten en de zgn. kleinvakindustrie zijn opgesomd. Bovendien: aparte adreslijsten van grossiers, inkoopverenigingen, importeurs en agenten; een register met gegevens over de in de branche werkzame organisaties, instellingen van vakbladen. In de alfabetische namenlijst zijn vele waardevolle gegevens opgenomen, zoals namen van directieleden, commissarissen, verkoop-leiders, agenten, de bankrelaties, postgironummers, telefoonnummers, de of-fertedagen en het aantal werknemers. Tevens worden steeds kort vermeld de sectoren waarin de bedrijven zich bewegen, zodat men zich aan de hand van het boek een goed inzicht kan vormen van de aard en de grootte van een bedrijf.